

Modeli valorizacije arheološke baštine Istre

Cindrić, Antonela

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:213955>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

Antonela Cindrić

Modeli valorizacije arheološke baštine Istre

Diplomski rad

Pula, rujan 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

ANTONELA CINDRIĆ

MODELI VALORIZACIJE ARHEOLOŠKE BAŠTINE ISTRE

Diplomski rad

JMBAG: 0303064514, redoviti student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Upravljanje kulturnom baštinom

Znanstveno područje: Interdisciplinarne znanosti

Mentor: doc. dr. sc. Nataša Urošević

Pula, rujan 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana *Antonela Cindrić*, kandidatkinja za magistra *Kulture i turizma* ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, *Antonela Cindrić* dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Modeli valorizacije arheološke baštine Istre* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

_____

SADRŽAJ

UVOD	8
1. ARHEOLOGIJA I ARHEOLOŠKA BAŠTINA.....	10
1.1. Značaj arheologije	11
1.2. Arheološki resursi.....	12
1.3. Zaštita arheološke baštine.....	13
1.3. Arheološki turizam	14
1.3.1. Upravljanje arheološkim turizmom.....	15
1.3.2. Arheološki turizam u Hrvatskoj	16
1.3.3. Buduće perspektive razvoja.....	17
2. ARHEOLOŠKI LOKALITETI HRVATSKE.....	18
2.1. Istra.....	18
2.1.1. Pula.....	19
2.1.2. Nacionalni Park Brijuni.....	20
2.1.3. Poreč.....	21
2.1.4. Kanfanar	21
2.2. Kvarner i Dalmacija	22
2.2.1. Kvarner; Rijeka i Krk	22
2.2.2. Kvarner; Lošinj i Cres	23
2.2.3. Zadar i Nin.....	24
2.2.4. Dubrovnik.....	25
2.3. Kontinentalna Hrvatska.....	27
2.3.1. Hušnjakovo-Krapina.....	27
2.3.2. Zagreb i Sisak.....	28
2.3.3. Vinkovci	30
3. MODELI VALORIZACIJE ARHEOLOŠKE BAŠTINE ISTRE.....	31
3.1. Pristup i problemi valorizacije arheološke baštine	31

3.2.	Upravljanje arheološkim nasljeđem	32
3.3.	Važnost arheoloških lokaliteta u Istri	35
3.4.	Modeli valorizacije	37
3.4.1.	Nacionalni parkovi – NP Brijuni	37
3.4.2.	Arheološki parkovi	38
3.4.3.	Pećinski arheološki lokaliteti.....	43
3.4.4.	Kulturne rute i turistički itinerari.....	45
3.4.5.	Arheološki muzej Istre	47
3.4.6.	Eksperimentalna arheologija	49
3.4.7.	Virtualna arheologija	52
3.4.8.	Interpretacijski centri.....	55
3.4.9.	Interaktivne radionice	Error! Bookmark not defined.
4.	CASE STUDY; ArchaeoCulTour – Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar.....	56
4.1.	Općina Vrsar.....	56
4.1.1.	Arheološka baština Općine Vrsar	57
4.1.2.	Turistički kapaciteti i turistički dolasci Općine Vrsar	58
4.2.	O projektu.....	60
4.3.	Nalazišta	61
4.3.1.	Prapovijesni tulum Milovići	61
4.3.2.	Pećina na Limskom kanalu.....	62
4.4.2.	LiDAR – rimska centruacija.....	62
4.4.3.	LiDAR – novootkrivena gradina Glavica	62
4.4.4.	Prapovijesno nalazište Mukaba	63
4.5.	Vrsar kao destinacija turizma posebnih interesa	64
4.5.1.	Turizam posebnih interesa.....	64
4.5.2.	Vrsar – destinacija turizma posebnih interesa.....	65
	LITERATURA	68

POPIS PRILOGA.....	71
SAŽETAK.....	72
SUMMARY	73

UVOD

Arheološka baština se ne odnosi samo na prošlost, već definira tko smo mi i oblikuje našu budućnost. Obuhvaća i umjetnost i znanost, a uključuje i prirodu i kulturu. Dokazi i podaci iz raznih zemalja svijeta dokazuju da naseljeno bogatstvo služi kao katalizator, ne samo za očuvanje partnerstva, socijalnu koheziju, vještine, razvoj i obrazovanje već i za otvaranje novih radnih mjesta, nove infrastrukture, izravnih stranih ulaganja i gospodarskog razvoja. U radu je prikazana arheološka baština Istre kao idealna resursna osnova za razvoj arheološkog turizma odnosno modeli valorizacije arheološke baštine Istre.

Nakon razvoja selektivnih oblika turizma dolazi do toga da se turizam više ne može bazirati na masovnosti, nego su potrebne razne turističke atrakcije i događaji kako bi turista privukli u određenu destinaciju. Istra je specifična po svom geografskom položaju, a njena bogata prošlost i bogata arheološka baština predstavljaju idealno polazište za razvoj arheološkog turizma. Na takav način bi se produžila turistička sezona, a turizam Istre prestao bi se poistovjećivati sa turizmom sunca i mora. U radu će se provesti analiza valorizacije arheološke baštine na ovom području. Cilj rada je objasniti važnost valorizacije arheološke baštine u Istri te prikazati modele njezine valorizacije. Kao dopunske ciljeve u radu moguće je izdvojiti sljedeće:

- Teorijski istražiti i definirati pojam arheologije i arheološkog turizma
- Istražiti arheološku baštinu Hrvatske s većim naglaskom na Istru
- Analizirati stupanj valorizacije arheološkog turizma Istre.

Metode korištene prilikom izrade ovog rada bile su metoda prikupljanja podataka, metoda analize i sinteze te metoda deskripcije, a koristili su se sekundarni podatci, odnosno dostupna literatura i izvori.

Rad se sastoji od četiri međusobno povezana poglavlja. U prvom poglavlju bit će definirana arheologija, arheološka baština, arheološki resursi te će biti istaknut njihov značaj. Također, bit će definiran arheološki turizam te će se analizirati arheološki turizam u Hrvatskoj i buduće perspektive razvoja.

U drugom poglavlju bit će predstavljeni arheološki lokaliteti Hrvatske. Od Istre, Kvarnera i Dalmacije do Kontinentalne Hrvatske.

U trećem poglavlju objasnit će se pojam valorizacije, analizirat će se pristup i problemi valorizacije arheološke baštine kao i upravljanje arheološkom baštinom u Istri. Kroz poglavlje će se predstaviti modeli valorizacije arheološke baštine Istre.

U četvrtom poglavlju, kao studija slučaja, analizirat će se projekt ArchaeoCulTour – Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar, istaknut će se turistički pokazatelji Općine, njezina arheološka baština te će se Vrsar predstaviti kao destinacija turizma posebnih interesa. Za kraj će se iznijeti zaključak.

1. ARHEOLOGIJA I ARHEOLOŠKA BAŠTINA

Arheologija je znanost koja istražuje, otkriva, proučava i objašnjava proteklu stvarnost čovjeka na osnovi stvarnih, materijalnih izvora, odnosno na osnovi materijalnih ostataka samog čovjeka. S obzirom da je čovjek u središtu zanimanja arheologije ona pripada u skupinu humanističkih znanosti, a kako proučava prošlost, ona je povijesna znanost. Arheologiju čini otkrivanje materijalnih izvora koje se provodi na terenu i to pogledom, rekognosciranjem i iskopavanjem, ali i analiza svih vrsti materijalnih izvora u laboratorijima te na kraju intelektualno proučavanje što otkriveni izvori znače za ljudsku prošlost. Važan dio arheologije je konzervacija tj. očuvanje svjetske kulturne baštine (Težak-Gregl, 2011;13-21).

Krajnji cilj moderne suvremene arheologije nije samo opisivanje i proučavanje predmeta nego iscrpno i sveobuhvatno proučavanje ljudskog roda tj. promjena koje su mu se dogodile u posljednjih nekoliko milijuna godina. Arheologija želi stvoriti jasnu sliku kako su ljudi živjeli i kako su iskorištavali svoj okoliš, ali i shvatiti zašto su upravo tako živjeli, zbog čega su razvili određen način ponašanja. Ona nastoji sagledati i objasniti neprestane procese kulturnih mijena. Arheologija se može podijeliti na:

I. Prapovijesnu arheologiju – razdoblje prije pojave pisme

II. Povijesnu arheologija

1. Arheologija prvih visokih civilizacija – Mezopotamije, doline Nila, Inda i Hoanghoa.
2. Antička arheologija – arheologija Grčke i Rima i drugih zemalja koje su bile pod utjecajem tih kultura. Dijeli se na klasičnu arheologiju (arheologija matičnih područja Grka i Rimljana) i provincijalnu arheologiju (arheologija antičke civilizacije u zemljama izvan kolijevaka klasične kulture).
3. Ranokršćanska arheologija – proučava cjelinu ranih kršćanskih ostataka, ali i literarne izvore, povijesna i književna djela, epigrafske spomenike te sve ostale izraze nastajućeg kršćanskog svjetonazora.
4. Srednjovjekovna arheologija – razdoblje od srednjega vijeka do propasti Zapadnog Rimskog Carstva. Dijeli se na arheologiju seobe naroda odnosno rani srednji vijek i visoki srednji vijek
5. Arheologija novog vijeka
6. Industrijska arheologija (Ibid, 2011;25)

Baština se ne odnosi samo na prošlost, već definira tko smo mi i oblikuje budućnost. Obuhvaća i umjetnost i znanost, a uključuje i prirodu i kulturu. Dokazi i podaci iz raznih zemalja svijeta dokazuju da naseljeno bogatstvo služi kao katalizator, ne samo za očuvanje partnerstva, socijalnu koheziju, vještine, razvoj i obrazovanje već i za otvaranje novih radnih mjesta, nove infrastrukture, izravnih stranih ulaganja i gospodarskog razvoja. Upravljanje resursima arheološke baštine postala je važna i glavna komponenta diskursa o baštini. Arheološka baština može se definirati kao pokretni ili nepokretni znakovi drevne prošlosti, otkriveni tehničkim iskopavanjem ili još uvijek nisu otkriveni, ali čija je prisutnost utvrđena na jednom mjestu (Ndoro W., 2018:15).

1.1. Značaj arheologije

Cilj arheologije je shvatiti kako i zašto se ljudsko ponašanje promijenilo tijekom vremena. Arheolozi traže uzroke u evoluciji značajnijih kulturnih događaja poput razvoja poljoprivrede, pojave gradova ili sloma glavnih civilizacija kako bi pronašli tragove zašto su se ti događaji dogodili. U konačnici, oni traže načine kako bolje predvidjeti kako će se kulture mijenjati i kako bolje planirati budućnost. Arheologija pruža povijest i nasljeđe mnogim kulturama. Ništa se ne bi znalo o kulturnom razvoju pretpovijesnih naroda da nije bilo arheologije. Uz to, ona daje sliku svakodnevnog života za grupe kao što su robovi, rudari ugljena i drugi radnici ranih useljenika koje su povjesničari slabo dokumentirali. Danas se čini da naša kultura sve dokumentira kroz knjige, novine, televiziju i Internet (Pennsylvania Historical & Museum Commission, <http://www.phmc.state.pa.us/portal/communities/archaeology/resources/value-archaeology.html>, pristupljeno 28.6.2021.)

Međutim, često postoji razlika između onoga što je napisano i onoga što ljudi zapravo rade. Arheologija često daje objektivniji prikaz naše prošlosti od samog povijesnog zapisa. Naša prošlost je naša kulturna baština, a način na koji odlučujemo koristiti podatke za buduće generacije važna je uloga arheologa. Razumijevanje obrazaca i promjena u ljudskom ponašanju poboljšava naše znanje o prošlosti. Arheolozi prepoznaju važnost ove uloge i razvijaju različite mehanizme za doseganje medija, publikacija, Interneta i javnih programa kako bi objavili doprinos arheologije. Arheološka nalazišta su neobnovljivi izvori; nakon što ih arheolozi unište ili iskopaju, zauvijek nestaju i ne mogu se zamijeniti. Gubitak je značajan. Na kraju, arheologija se ne tiče artefakata ili iskopina i eksponata, već ljudi. Naše odluke o budućnosti temelje se na lekcijama koje učimo od onih koji su došli prije nas (Ibid, <http://www.phmc.state.pa.us/portal/communities/archaeology/resources/value-archaeology.html>, pristupljeno 28.6.2021).

1.2. Arheološki resursi

Svaki trag prošlih ljudskih aktivnosti je arheološki izvor. Ti su neobnovljivi resursi često jedini opipljivi dokaz prolaska ili okupacije ljudskih skupina koje su nestale ili su raseljene. Drugim riječima arheološki izvori ne mogu se zamijeniti ako su slučajno ili namjerno uništeni. Općenito je poznato da je poznavanje i razumijevanje porijekla i razvoja ljudskih društava od temeljnog značaja za čovječanstvo u prepoznavanju njegovih kulturnih i društvenih promjena. Arheološka baština čini osnovni zapis o prošlim ljudskim aktivnostima.

Njegova zaštita i pravilno upravljanje neophodno je da bi se omogućilo arheolozima i drugim znanstvenicima da ih proučavaju i tumače u korist sadašnjih i budućih generacija. Arheološki resursi, prema definiciji ICOMOS-a (International Council on Monuments and Sites), jesu onaj dio materijalne baštine za koji arheološke metode pružaju primarne informacije. Ono sadrži sve ostatke ljudskog postojanja i sastoji se od mjesta koja se odnose na sve manifestacije ljudske aktivnosti, napuštenih građevina i ostataka svih vrsta (uključujući podzemna i podvodna nalazišta), zajedno sa svim prijenosnim kulturnim materijalima koji su s njima povezani. (ICOMOS, <https://www.icomos.org/en>, pristupljeno 15.06.2020.). Dvije glavne komponente resursa arheološke baštine su:

- arheološka mjesta i nalazišta u krajoliku i
- zbirke predmeta koje su smještene u muzejima i u privatnom vlasništvu koje se nazivaju arheološkima ako su pronađeni zakopani u zemlji ili izvađeni iz arheoloških nalazišta.

Glavne prijetnje arheološkim resursima uključuju prirodne procese, poput vremenskih neprilika, starenja i propadanja. Neki prirodni procesi mogu biti razorni, na primjer poplave i zemljotresi ((Ndoro W., 2018:15). Arheološka nalazišta su među najkrhkijim, neobnovljivim resursima. Potencijal i važnost arheoloških resursa za turizam toliko je očit, a sve je veći broj dolazaka turista čija je motivacija dolaska u destinaciju vezana za kulturne sadržaje. Detaljno proučavanje arheoloških nalazišta jedina je metoda stjecanja znanja i razumijevanja pretpovijesnih kultura.

1.3. Zaštita arheološke baštine

Konvencija Vijeća Europe o zaštiti arheološke baštine 1992., poznata pod imenom Valletta Convention, revizija je istoimene Konvencije iz 1969. Nakon što su je ratificirale četiri državne članice, stupila je na snagu 25. svibnja 1995. godine. Cilj konvencije je zaštititi arheološku baštinu kao izvor europskog kolektivnog sjećanja i kao instrument za povijesne studije (Narodne novine, Zakon o ratifikaciji Europske konvencije o zaštiti arheološke baštine (revidirana) iz 1992.).

Arheološka baština krhak je i neobnovljiv kulturni resurs. Zbog toga se uporaba zemljišta mora kontrolirati i razvijati kako bi se minimaliziralo uništavanje arheološke baštine. Politike zaštite arheološke baštine trebale bi biti sastavni dio politika koje se odnose na korištenje zemljišta, razvoj i planiranje, kao i kulturne, okolišne i obrazovne politike. Politike za zaštitu arheološke baštine trebale bi se stalno pregledavati, kako bi uvijek bile u tijeku. Zaštita arheološke baštine trebala bi biti integrirana u politike planiranja na međunarodnoj, nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Zaštita arheološke baštine treba se smatrati obvezom prema svim bićima; to je i kolektivna odgovornost javnosti. Ona je zajednička za cijelo ljudsko društvo i stoga bi svaka država trebala biti dužna osigurati odgovarajuća sredstva za njezinu zaštitu (ICOMOS, 1995:2).

Arheološki lokaliteti zahtijevaju posebnu pozornost u pregledu zaštitnih mjera kulturnih dobara. Za razliku od predmeta kulturne baštine koji se mogu pohraniti i čuvati pod nekim sigurnosnim standardima, arheološki lokaliteti su cjeline većih dimenzija te su smještene u otvoreni prostor s javnim pristupom. Kategorija podvodnih odnosno podmorskih lokaliteta sigurnosno je posebno osjetljiva cjelina kulturnog dobra. Za razliku od površinskih lokacija koje je moguće fizički obilaziti, podmorski smještaj je barijera koja otežava pokušaje redovite kontrole. Istraživanje podmorske površine sa svojstvima kulturnog dobra povjerava se stručnim znanstvenim timovima s odgovarajućim ronilačkim obrazovanjem, iskustvom i ovlaštenjem (Meštrović N., 2016:59).

1.3. Arheološki turizam

Kako bi se definirao pojam arheološkog turizma potrebno je prvo definirati pojam turizma. Jedna od opće prihvaćenih definicija turizma glasi: *"turizam je skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta, ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva njihova gospodarska djelatnost."* (Pirjavec B., Kesar O., 2002;7). S druge strane, arheoturizam ili arheološki turizam općenito se definira kao alternativni oblik kulturnog turizma čiji je cilj promidžba strasti za povijesnu arheologiju odnosno zaštitu povijesnih lokaliteta.

Ako se turizmom ne upravlja pažljivo i učinkovito na onim mjestima koja sadrže arheološku građu, znanstvene i povijesne vrijednosti koje se mogu ostvariti proučavanjem tih materijala nepovratno će se izgubiti. Šteta od razvoja može biti ogromna onda kada se poduzimaju veliki građevinski projekti na područjima koja sadrže arheološku građu, ali jednako ozbiljna šteta može se dogoditi i od malih projekata koji su nespojivi s očuvanjem arheološke građe (Cormer D., Willems W.J.H. 2011:500). Iako su turizam i arheologija dva odvojena pojma između njih postoji mnogo dodirnih točaka. Milijuni turista diljem svijeta putuju na odabrana mjesta zbog monumentalne spomeničke baštine prošlih vremena. Arheološki turizam može se kategorizirati kao oblik hobi turizma osim što hobi podrazumijeva i obrazovanje u kasnijoj životnoj dobi, a veliki dio korisnika arheološkog turizma su starije osobe koje žele dosanjati svoj mladenački san – bavljenje arheologijom. Radi se o zajedničkom radu arheologa, paleontologa, antropologa, povjesničara te stručnjaka za putovanje koji putniku nude nezaboravno iskustvo kroz intenzivni tečaj o tim specijaliziranim manifestacijama ljudskog znanja. Arheološki turizam podrazumijeva i jednostavne posjete arheološkim lokalitetima, muzejima, interpretacijskim centrima, uprizorenja povijesnih događaja, festivale, kazalište, odnosno sve proizvode vezane uz promidžbu arheologije javnosti.

Taj oblik arheološkog turizma prezentacijskog je tipa i ne uključuje kreativnu dimenziju, ali povećava akumulaciju arheoloških znanja turista. Vjerojatno najvažniji lokaliteti promidžbe arheološkog turizma u svijetu danas su Stonehenge te egipatske piramide. Iako je arheološki turizam prilično recentni oblik turizma, mnoge zemlje koriste svoje arheološke lokalitete kao resurse gospodarskog prihoda te alternativu održivog gospodarskog, ali i društvenog razvoja (Jelinčić; 2009;16.).

Tako npr. Italija promiče Popeje i svoje etruščanske lokalitete, Grčka atensku Akropolu, Delfe i Mikenu, Jordan Petru, Peru piramide Inka, a Meksiko piramide Maja. Svaki novi pronađeni materijalni dokaz predstavlja trenutak koji može promijeniti povijest i naša saznanja o njoj. To arheološki turizam čini uzbudljivom aktivnosti koja pruža iskustvo koje se dobro plaća. Ta vrsta turizma jedan je od najbolje plaćenih oblika kulturnog turizma (Ibid., 2009;17.)

1.3.1. Upravljanje arheološkim turizmom

Turistička djelatnost bila je alternativa za nekolicinu mjesta širom svijeta da preispitaju svoj ekonomski razvoj te ekološku, socijalnu i kulturnu održivost. Tradicionalno je uloga turizma bila prepoznata kao instrument razvoja s potencijalom za stvaranje bogatstva i zapošljavanja. Budući da je turizam djelatnost koja izravno utječe ne samo na lokalno gospodarstvo već i na život samog stanovništva, postupak upravljanja mora osigurati uključivanje najrazličitijih aktera, kao što su zajednice, vlade i turističko tržište. To će omogućiti veću koheziju u upravljanju i veću relevantnost tržišta za odredište. Za korištenje arheološke baštine kao turističke atrakcije od presudnog je značenja planiranje i upravljanje aktivnostima. Utjecaj stvoren u okolišu trebao bi biti minimaliziran kako ne bi došlo do ugrožavanja imovine. U slučaju arheološke baštine, niz pisama, deklaracija i normi, među ostalim preporukama koji dolaze iz rasprave u raznim dijelovima svijeta čine osnovu za održivo upravljanje (Martins Guimaraes G., i dr., 2017;51-63).

Razvoj turizma koji uključuje arheološku baštinu zahtijeva uključenost stanovništva, poticanje na edukativne radnje za valorizaciju lokalne baštine te također njezino sudjelovanje u razvoju programa za upravljanje kulturnom baštinom. Manji arheološki lokaliteti postaju ranjivi na procese razaranja koji se događaju uglavnom urbanim razvojem. Uništavanjem malih mjesta dolazi do nemogućnosti razumijevanja ljudskog zanimanja, te dolazi do nedostataka u arheološkim istraživanjima. Kada je riječ o održivosti, turizam upravljan odgovornim planiranjem može donijeti niz koristi. Ekonomski i socio-kulturni razvoj mogu se ostvariti djelatnošću, s tim da se izravno koristi patrimonija i lokalna zajednica. U Turskoj su poduzete neke mjere kako bi se osigurala optimizacija stvaranja dohotka u zemlji, uz vanjsko angažiranje suvenirnica. Proizvodi nužno trebaju biti iz obrta nacionalne proizvodnje i trebaju imati vezu s posjećenom baštinom. Međutim, model koji je usvojila turska vlada, implementiran je vertikalno, autori su ga kritizirali zbog slabe popularnosti i monopol usluga. Trebalo bi osmisliti turističku djelatnost koja uključuje kulturnu baštinu uz integrirano sudjelovanje lokalnih zajednica (Ibid, 2017;67-72).

1.3.2. Arheološki turizam u Hrvatskoj

Arheološki turizam dio je kulturnog turizma, a motivi turista u tom slučaju su zanimanje za povijest destinacije ili određenog lokaliteta, kulturna baština, upoznavanje kulture, običaja i stila života lokalnog stanovništva ili cijele zemlje. Kako bi se kulturni turizam razvijao, a samim time i arheološki potrebno je ulaganje u održavanje, valorizaciju, marketing i implementaciju u zajednicu. Veći dio motiva turista se svodi na sunce i more, a tek manji dio na kulturu i arheologiju. (Pirjavec B., Kesar O., 2002;20). U nastavku slijedi tabelarni prikaz motiva dolaska turista u Hrvatsku.

Tablica 1. Motivi dolaska turista u Hrvatsku

Motiv	Postotak
More	81 %
Priroda	56 %
<i>City break</i>	24 %
<i>Touring</i>	21 %
Sport i rekreacija	15 %
Kultura i umjetnost	13%
Gastronomija	7 %
Zabava i festivali	6 %

Izvor: Institut za turizam; Tomas istraživanje; *Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj*, Zagreb, 2020., str. 9. Iz tablice se može vidjeti da more motivira više od 80 % gostiju na dolazak u Hrvatsku, a slijedi priroda koja motivira 56 % gostiju. More i priroda primarni su motivi dolaska na hrvatsku obalu i otoke. Slijede dolasci koje motivira *city break*, *touring*, sport i rekreacija, posao te kultura i umjetnost. Može se zaključiti da je trenutno arheološki turizam, koji spada u kategoriji kulture i umjetnosti, pri dnu tablice, te da interes za njega postoji, ali nije toliko naglašen.

Arheološki turizam u Hrvatskoj predstavlja važan segment koji je nedovoljno razvijen i valoriziran, a potencijalno je iznimno kvalitetan, zanimljiv, važan i atraktivan resurs. U Hrvatskoj još nije dovoljno usvojena spoznaja o arheologiji kao značajnom potencijalnom segmentu domaće turističke ponude, u dijelu u kojem je ona dostupna i prihvatljiva široj javnosti (Mihelić S., Zagreb; 2011.) Razvoju arheološkog turizma u Hrvatskoj trebalo bi se pristupiti sa stručnih pozicija kako bi se taj segment mogao na profesionalan i stručan način razvijati. U Hrvatskoj postoje obećavajući primjeri arheološkog turizma koji pokazuju da se s arheološkom baštinom postupa kao s važnim faktorom razvoja buduće turističke ponude.

1.3.3. Buduće perspektive razvoja

Hrvatska je prepoznata kao novo odredište za posjetitelje koju su motivirani kulturnim turizmom. Obiluje sadržajima, ulaže u razvoj proizvoda kulturnog turizma te u njihovu promociju i prodaju. Sve više se ulaže u revitalizaciju pojedinačnih objekata baštine. Nova izgradnja objekata namijenjenih kulturnom turizmu najčešće se odnosi na prenamjenu ili adaptaciju različitih neiskorištenih industrijskih ili vojnih objekata u javnom vlasništvu kako bi se stvorila infrastruktura za razna događanja. Neke od prioritarnih aktivnosti razvoja proizvoda bile bi:

- Izrada akcijskog plana razvoja kulturnog turizma u suradnji Ministarstva kulture, Ministarstva turizma i sustava turističkih zajednica,
- Ulaganje u prepoznatljivost niza visoko atraktivnih pojedinačnih kulturnih atrakcija,
- Uspostava suvremenih centara za posjetitelje uz ključne atrakcije,
- Identifikacija mogućnosti razvoja novih događanja s potencijalom međunarodne prepoznatljivosti i gradnje imidža destinacija
- Poticanje razvoja kulturnih tematskih cesta i putova te
- Poticanje primjene minimalne razine turistifikacije kulturnih objekata (npr. radno vrijeme prilagođeno turistima, osnovna interpretacija na svjetskim jezicima) (Ministarstvo turizma RH, 2013;40).

Kako bi se razvio kvalitetan arheološki turizam, odnosno kvalitetan proizvod arheološkog turizma, potrebno je fokusirati se na najznačajnija arheološka odredišta koja svojom atraktivnošću već privlače veliki broj turista te će se na taj način privući pozornost i na ostale, manje poznate destinacije u koje sustavno treba ulagati. Smjernice za razvoj kulturnog turizma, pa samim time i arheološkog, proizlaze iz nacionalne turističke strategije. Prema ovom dokumentu kulturni turizam treba dati ključni doprinos realizaciji vizije i općih ciljeva turističkog razvoja:

- Postizanju globalne prepoznatljivosti na turističkom tržištu,
- Tržišnom repozicioniranju s destinacije sunca i mora prema ponudi raznovrsnih autentičnih sadržaja i doživljaja,
- Vremenskom proširenju i geografskoj disperziji turističke potražnje, odnosno vremenski i prostorno ravnomjernijem turističkom razvoju,
- Bogaćenju proizvodnog portfelja hrvatskog turizma kako bi se povećao broj turističkih dolazaka i turistička potrošnja (Institut za turizam, 2015;20).

2. ARHEOLOŠKI LOKALITETI HRVATSKE

Hrvatska arheološka baština obuhvaća djela koja pripadaju europskoj antologiji i bez njih prikaz pojedinih poglavlja povijesti europske umjetnosti ne bi mogao biti cjelovit. Kako bi se u Hrvatskoj razvio kulturni turizam treba se prepoznati važnost turističke valorizacije arheološke baštine te dati dodatni poticaj i doprinos prepoznatljivosti hrvatskih destinacija. U ovom poglavlju predstaviti će se poznatiji arheološki lokaliteti Hrvatske.

2.1. Istra

U Istri je poznato više stotina arheoloških nalazišta iz svih vremenskih razdoblja, od kojih je manji broj istražen, a ostala su evidentirana kako bi bila zaštićena u slučaju bilo kakvih zahvata. Kompleksna arheološka nalazišta u Istri su gradska povijesna središta Pule i Poreča, s ostacima i spomenicima od željeznog doba do srednjeg vijeka, zatim Nezakcij kraj Vulture sa željezno dobnim, antičkim i ranokršćanskim nalazima. Gotovo sva važnija povijesna naselja na vrhovima brežuljaka u Istri imaju obilježje arheološkog nalazišta, jer su tragovi života u mnogim od njih zabilježeni u gradinskom oblika brončanog ili željeznog doba. To su Rovinj, Vrsar, Bale, Žminj, Sv. Lovreč, Barban, Mutvoran, Motovun, Buzet, itd. Najvažnija paleolitička nalazišta u Istri su pećine Šandalja, Romualdova špilja, Dančeva pećina kraj Baderne i dr. Ostaci starijih neolitičkih kultura nađeni su u pećinama na sjeveru poluotoka, ali i na drugim lokalitetima otvorenog tipa u južnoj Istri (Vižula kraj Medulina).

Najizrazitija značajka brončanog i željeznog doba Istre su gradinska naselja poput Monkodonje i Krastaka pokraj Rovinja. Među istraženim željeznodobnim nekropolama uz gradine značajne su Nezakcij, Picugi kraj Poreča, Nova Vas kraj Brtonigle, Pula, Kaštel kraj Buja, Gradina na Brijunima. U rimsko doba nastaju lokaliteti rustičnih vila, a najznačajnije su na Brijunima, oko Pule, Novigrada i Umaga. Antički su nalazi u unutrašnjosti malobrojni, uglavnom su to ostaci nekropola. Pojedinačni nalazi i nalazi epigrafskih spomenika oko Buzeta, Roča, Draguća i Boljuna svjedoče o postojanju arheološkog nalazišta iz rimskog doba i u tom dijelu Istre. Iz prijelaznog razdoblja između kasne antike i ranog srednjeg vijeka jedina arheološka nalazišta koja svjedoče o seobi naroda nalazi su ostrogotskih grobova u Puli te groba langobardskog ratnika na Brešcu kraj Buzeta. Ranokršćansko i ranosrednjovjekovno sakralno graditeljstvo, osim u gradovima, dalo je i niz značajnih ostvarenja u izvangradskom području, osobito oko Pule (Betiga kraj Barbarige, sv. Foška) (Istrapedia, <https://www.istrapedia.hr/hr/>, pristupljeno 19.01.2021.)

2.1.1. Pula

Prvo gradinsko naselje na području današnje Pule nastalo je prije 3000. godina, a povijesni zapisi spominju grad Pulu još u 1.st.pr.Kr. Pula je doživjela veliki uzlet ta vrijeme Rimske vladavine. Pula se smatra najvećim i najznačajnijim gradom Istre u antici, osnovanim 46.-45.g.pr.Kr. u doba Cezarove diktature. U 1.st. pisac Plinije spominje Pulu pod nazivom Colonia Pietas Julia Pola. Zaštitnik grada bio je Herkul. Pulski amfiteatar šesti je u svijetu među danas očuvanim amfiteatrima.

Sagrađen je u 1.st. za vladavine cara Tita Flavija Vespazijana, a dao ga je sagraditi u čast svoje ljubavnice Antonije Cenide. Pula je u antici imala i svoj vodovod, a nekropole su se nalazile izvan grada. Rimska Pula imala je i dva kazališta, a s Foruma, središnjeg gradskog trga, potječe niz ulomaka mramornih kipova, koji su predstavljali careve i pripadnike njihovih obitelji. U Puli i njenoj okolici postoje još brojni spomenici iz antike i srednjeg vijeka. To su Malo rimsko kazalište, Augustov i Dijanin hram, Slavoluk Sergijevaca, Dvojna vrata, Herkulova vrata, gradske zidine, brojni manji spomenici i mozaici, Katedrala, Bazilika sv. Marije Formoze, Franjevački samostan i Gradska Palača (Ministarstvo turizma, 2016;6). Najniži kulturni slojevi gradskog područja Pule ostavili su pozitivna svjedočanstva o predrimskom razdoblju ovog grada te njegovoj povezanosti s narodom koji je nastanjivao istarske kašteljere. Iskapanja su pokazala da se na istočnom podnožju brežuljka s Kaštelom u Puli do ispred Dvojnih vrata nalazilo predrimsko groblje (Gnirs, 2009:21). Pula i okolica sadržavaju mnogo spomenika, posebice iz antike i srednjeg vijeka. Što se tiče arheoloških lokaliteta u blizini to su Nezakcij . glavni grad Histra i rimski municipij, Vižula kod Medulina, Monkodonja, Romualdova Pećina i Dvigrad, koji će se spomenuti i u nastavku ovog rada. Na širem podmorju Istre brojni su podvodni arheološki lokaliteti, Ističu se Bijeca kod Medulina s antičkim ribnjakom i kasnoantičkim solanama, antička luka Vižula kod Medulina, antička luka Verige na Brijunima, antička luka Savudrija, plić Buje s rimskim brodolomom i Zambratija s eneolitičkim naseljem, prapovijesnim brodom i antičkom cestom (Ministarstvo turizma, 2016;7-9).

Pula, poput Rima, je smještena na sedam brežuljaka; Kaštel, Zaro, Arena, Sv. Martin, Opatija Sv. Mihovila, Mondipola i kontrada Sv. Ivan. Pulu su posjetili razne značajne osobe, poput rimskog cara Vespazijana – graditelja Arene, arhitekata Sebastiana Serlioia i Andree Palladia, Pietra Nobilea, mnogi poznati slikari i drugi umjetnici (Ibid., 2016;7-9).

2.1.2. Nacionalni Park Brijuni

Na Brijunskom otočju nalaze se lokaliteti od prapovijesti, antike, srednjeg vijeka do najnovije izgradnje u 19. i 20. st. Tijekom povijesti tamo su se nalazila imanja i ladanjske rezidencije rimskih senatorskih porodica te možda i rimskih careva, važna kasnoantička pomorska baza na plovnom putu Jadranom, najveća vojna utvrda na Mediteranu u 19. st., elitne vile i hoteli u 20. st. Brijuni su najsjevernije otočje istočno jadranskog arhipelaga. Upravo je uvidom u brojnost arheoloških lokaliteta na Brijunima moguće iščitati povijest Brijuna (Begović, Schrtuk; 2006: 13).

Sustavnim istraživanjem mogla bi se naći arheološka nalazišta paleolitika i mezolitika koja sada nisu pod morem. Prvi ustanovljeni ljudski tragovi ljudskih naselja na Brijunima potječu iz razdoblja srednjeg neolitika i traju u rano brončano doba, od oko 4500.-3000.god.pr.Kr. Najstarije naselje paleomediteranskog čovjeka nalaze se na rtu Gromače u zaljevu Soline na Velikom Brijunu. Iznimno očuvano, ali uglavnom ne istraženo histarsko gradinsko naselje nalazi se na brdu Gradina iznad uvale Verige na otoku Veli Brijun. Naselje je kružnog tlocrta, opasano s tri bedema u suhozidu. Mnogobrojne rustične vile kao središta velikih zemljišnih posjeda svjedoče o bogatstvu zemlje i intenzivnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Rustične vile nalaze se u uvali Verige, u uvali Madona, na lokalitetu Kolci, u zaljevu sv. Nikole na Malom Brijunu u na istočnoj obali otoka Vange. Uvala Madona nalazi se sa zapadne strane otoka Veliki Brijun. S istočne strane, područje je zaštićeno velikom močvarom koja se proteže do zaljeva Saline i obroncima blagih padina koje se penju prema najvišem vrhu otoka Straži. Vila u uvali Verige nalazi se na sjevernoj padini brda Dubovac, na sjeveroistočnom dijelu Velog Brijuna, a početak gradnje mogao bi se datirati u prvo stoljeće prije Krista. To je bila luksuzna maritimna vila, a tijekom prvog stoljeća izgrađuju se funkcionalno odvojene cjeline – hramovi, portici, palestra, terme – uz cijeli unutarnju rub uvale Verige (Ibid., 2006:40-46).

Mnogobrojne rustične vile na Brijunima svjedoče o intenzivnoj agrarnoj proizvodnji i obilju pitke vode te o biljnom pokrovu različitom od današnjeg. Arheološki su istražene vila na lokalitetu Kolci, u uvali Madona i u uvali Verige te su definirani njihovi tlocrti. Ostale vile su djelomično istražene ili je samo utvrđen njihov položaj. U arealu maritimne vile nađeno je svetište Neptuna, boga mora, i Venere, rođene iz morske pjene, zaštitnice plovidbe i pomoeskih putovanja (Ibid., 2006: 61-62).

2.1.3. Poreč

Kompleks Eufrazijeve Bazilike koja se nalazi u Poreču obuhvaća crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije, memorijalnu kapelu, krstionicu, zvonik, biskupsku palaču, zgradu kanonike te građevine prezentirane u arheološkom sloju. Dobila je naziv po biskupu Eufraziju, koji je u 6. st. preuredio katedralni sklop. Prije navedene pregradnje na tom su položaju postojale barem dvije faze ranokršćanskih građevina. Sjeverno od Eufrazijeve bazilike sačuvani su ostatci prvotne crkve iz 4. st. koja se sastojala od nekoliko jednostavnih prostorija s podnim mozaikom. Sredinom 5. st. crkva se preuredila. Formirale su se dvije paralelne trobrodne bazilike, od kojih je manja sjeverna bazilika sačuvana u arheološkim ostacima te krstionica. U 6. st. velika bazilika je preuređena: nastaje novo troapsidalno svetište čiji su zidovi prekriveni bogatom mozaičkom kompozicijom, dodani su mramorni stupovi s bogato ukrašenim kapitelima i namještaj od prokoneškog mramora, dodan je novi atrij, memorijalna kapela i biskupska palača, a krstionica i manja bazilika su uklopljene u novi sklop (Ministarstvo turizma, 2016;89).

2.1.4. Kanfanar

Općina Kanfanar je zemljopisno locirana u jugozapadnom dijelu Istre na rubu Limske Drage. Najstariji nalazi koji potvrđuju boravak čovjeka na ovome području pronađeni su u Romualdovoj pećini, o kojoj će se nešto više reći u nastavku ovog rada. Najbolje sačuvano brončanodobno naselje na ovom području je gradina Karaštak koja se nalazi na brdu uz rub plodnog polja, smještena je na strateški važnom mjestu s kojega se lako kontrolira područje oko nje. Naselje je opasano s dva reda bedema koji su rađeni u tehnici suhozida. Naselje je imalo dva nivoa naseobinskih terasa u koje se ulazilo kroz posebne ulaze. Brončano doba, uz pojavu gradinskih naselja donosi i nov način sahranjivanja: to je ukop pod kamenom gomilom (tumul). Ima ih od manjih, do većih kao što su Tumul na Žamnjaku. Tumul na Žamnjaku ima oblik kamene gomile visine 2 metra s promjerom od 13 metara. U sredini tumula nalazi se grob u obliku sanduka izgrađenog od velikih kamenih ploča. Iako nedostaju opsežnija arheološka istraživanja, na temelju dosadašnjih istraživanja, može se zaključiti da je na ovom području u brončanom i željeznom dobu postojalo još naselja. Dokaz o tome je i obilje prapovijesne keramike koja je pronađena prilikom gradnje ceste Mrgani – Kanfanar 1906. Nažalost ostatci prapovijesnog naselja izbrisani su izgradnjom srednjovjekovnog naselja Dvigrad (Dvegrajci, 1998;9).

2.2. Kvarner i Dalmacija

2.2.1. Kvarner; Rijeka i Krk

Antička Tarsatika koja se razvila na tradicijama predrimskog naselja, postepeno se urbanistički oblikovala tijekom posljednjih stoljeća pr.Kr. Pronađeni nalazi sugeriraju postojanje malog trgovačkog emporija na ovom položaju, a prvi zapis naselja u antičkim izvorima nalazimo u Plinijevu djelu *Naturalis historia*. Naselje u 1.st. postaje municipij, no do danas još nije prihvaćeno jedinstveno stajalište o vremenu kada se to dogodilo. Oko 260.g. sagrađen je i monumentalni kohortni kastel na položaju Gradina. Sudeći po numizmatičkim nalazima, rušenje principija dogodilo se krajem 4.st. ili na samom početku 5.st. Rušenje je bilo nasilno, o čemu svjedoče tragovi paljevine pronađeni u prostorijama uz trg (Grad Rijeka, 2009;25). Arheološki park Tarsatički principij u riječkom Starom gradu, jedinstven je spomenik stare antike u samom povijesnom središtu Rijeke. To je upravni i religijski centar kastruma te ujedno njegov jedini javni prostor. Sagrađen je za vrijeme cara Galijena, kada Tarsatica postaje strateškom točkom u obrani Italije. U 4. st. postala je dio obrambenog sustava carstva, poznatijeg kao Bedem Julijskih Alpa, i to kao jedina pomorska luka i vojno zapovjedništvo u sustavu *Claustreae*. Prostorno i urbanistički Arheološki park Tarsatički principij dizajnirao je arhitekt Nenad Fabijanić, a u sklopu njega prezentirani su građevinski elementi četvrtine sklopa ondašnjeg principija. (Ministarstvo turizma, 2016;20).

Što se tiče Krka, grad je imao luku, forum, gradske četvrti, dvije nekropole, suburbane vile, a natpis pronađen na lokalitetu spominje i izgradnju akvadukta. U 5.st. na rubu grada nastaje ranokršćanski sklop Mirine, a oko njega se nalazila kasnoantička nekropola s mauzolejima. Rezultati njihovog istraživanja na gradskom forumu potvrđuju kontinuitet grada tijekom kasne antike. Iako je grad zamro nakon 6.st. Mirine su file u funkciji u ranom srednjem vijeku, a tada se u djelomice srušenu suburbanu vilu koja je bila izgrađena na zapadnom rubu grada smjestila crkvice s tri upisane apside (Ibid, 2016;21). Crkveni kompleks u šumi Cickini godinama je bio zaklonjen gomilom kamenja i šumom u predjelu Cickini iznad Malinske. Istraživanja su započela 1993. godine istraživanjem crkvice, no prava istraživanja započela su tek 2002. Crkva u šumi Cickini podignuta je na jugozapadnom rubu većeg antičkog gospodarsko-stambenog kompleksa. Iako cijeli antički sklop nije u cijelosti istražen, čini se da je vila rustica bila izgrađena u 1. .st. Stambeno-gospodarski sklop s manjim dogradnjama i popravcima bio je nastanjen stoljećima, a crkva je podignuta nad antičkim zidovima i vodospremnica (Regan K., Nadilo B., 2010;58).

2.2.2. Kvarner; Lošinj i Cres

Cresko-lošinjsko otočje u antičko doba zvalo se zajedničkim imenom Apsyrtides. Ime je dobilo po grčkom junaku Apsirtu, protagonistu mitološke priče o Agronautima. Agronauti su upravo u gornjem Jadranu uspjeli pobjeći upornim progoniteljima, noseći na lađi Argo zlatno runo, koje je Jazon oteo iz Kolhide. Jazon je Apsirta, uz pomoć njegove sestre Medeje, dočekaao kod lošinjskih otoka, svladao, rasjekao na komade i bacio u more pa je po njemu i grad Osor dobio ime – Apsoros (Ministarstvo turizma, 2016;27).

Zahvaljujući prokopanom kanalu, koji je omogućavao prolaz i plovidbu iz jednog mora u drugo, u Osoru se u prošlosti odvijao glavni tranzitni promet između Sjevernog Jadrana i dalmatinske obale. Temelji gradskih zidina otkrivaju drevnu povijest, čiji tragovi idu u pretpovijest do 9. st. pr. Kr. Antički gradski trg, na kojem se nalaze zgrade iz 15. i 16. st., gradska vijećnica s natkrivenom ložom, biskupska palača te velebna katedrala sa zvonikom čine gradsku povijesnu jezgru. Prva osorska katedrala nalazila se izvan gradskih zidina na današnjem groblju i bila je posvećena Blaženoj Djevici Mariji. Bila je to višebrodna ranokršćanska bazilika. Zanimanje za osorske starine pokazali su mnogi svjetski istraživači poput Andre Mohorovičića, Thomas Graham Jacksona, Aleksandra Fabera, Ane Deanović i dr. S ekspanzijom benediktinaca na kvarnerskim otocima povezan je najveći romanički sklop u Osoru na otoku Cresu – trobrodna crkva Sv. Petra iz 11. st. s prostranim ostatcima samostana. Crkva i samostan se nalaze sjeverno od glavnog gradskog trga, iz posljednjih kuća, a osnovali su je i gradili osorski benediktinci nešto poslije 1000. godine. S osorskim benediktincima povezan je i tzv. Osorski evanđelistar, rukopisni kodeks pisan latinskim jezikom beneventanom na pergamentu sa 59 listova. Nastao je u Osoru ili u njegovoj blizini 1071. ili 1081., a iluminiran je fitomorfnim i teratomorfnim inicijalima, a na dva mjesta se pojavljuje u ljudski lik (Građevinar, 2010;157.).

Otok Lošinj ima dosta rimske nazočnosti. Na Lošinju postoje ostatci samo jedne stare crkve, u zaljevu Studenčiću na zapadnoj obali. Tamo je postojao izgrađeni studenac pitke vode, a ima ostataka antičke vile i sarkofaga. Čini se da je riječ o maloj starokršćanskoj jednobrodnoj crkvi iz 6. st., posvećenju nepoznatom svetcu, od koje su bili sačuvani i ruševni tragovi zidova. U Studencu, malom zaljevu pokraj Sv. Jakova, s istočne strane otoka, pronađena su dva starokršćanska sarkofaga, nadomak apside župne crkve Sv. Jakova (Ibid., 2010; 160).

2.2.3. Zadar i Nin

Zadarski forum smješten je ispred crkve sv. Donata i Nadbiskupskog dvora te je najveći rimski forum na istočnoj strani Jadrana. Osim toga, to je i najbolje očuvani forum u Hrvatskoj, a osnovao ga je car August. Predstavlja vrlo razvijeni primjer forumskog kompleksa, i jedan je od najvažnijih među jadranskim drevnim gradovima. Kompleks se počeo graditi u drugom desetljeću 1. st. pr. Kr., a konačni izgled dobio je rekonstrukcijom u 3. st. po. Kr. Forum je bio omeđen s tri strane komunikacijama. S dvije strane nizale su se trgovine otvorene prema forumu (Ministarstvo turizma, 2016;32).

Rimski grad bio je uređen po svim načelima rimskog urbanizma: pet uzdužnih i veći broj poprečnih ulica stvaralo je pravilnu mrežu gradskih komunikacija, koje su dijelile grad po strogom geometrijskom redu na pravokutne kvartove. Forum s kapitolijem centar je svakog rimskog grada. Prostor kapitolija smjestio se uz forum, nadvisujući ga za oko 1,8 metara. Hram na kapitoliju originalno je bio posvećen Jupiteru, Junoni i Minervi, o čemu svjedoče i natpisi na postoljima za kipove iz unutrašnjosti hrama. U razdoblju kasne antike položeni su temelji kršćanskih građevina, iz kojih se kasnije razvio biskupski kompleks s bazilikom, krstionicom i aneksima. Na zapadnom kraju grada izgrađen je glavni trg – rimski forum, a do njega nešto povišeni kapitolij s hramom. Rimski je Zadar bio utvrđen jakim bedemima s monumentnim kulama. Bedeme je dao sagraditi car August, otac kolonije. Ostatci pločnika i zidova lučkih skladišta definiraju položaj tržišnog prostora, emporija, površine namijenjene trgovini i prometu uz gradsku luku. Emporij spominje i natpis na slavluku uzidanom s unutrašnje strane Morskih vrata, u kojem stoji da je udovica Melija Anijana oporučno dala popločati emporij i podići slavluku sa statuama u spomen na svog muža. Također se na području rimskog Zadra pretpostavlja postojanja amfiteatra za održavanje krvavih gladijatorskih borbi, kao i teatra za priređivanje scenskih igara (Ibid., 2016; 33).

Apiskopalni kompleks obuhvaća najveću dalmatinsku katedralu, skladnu romaničku građevinu iz 12. i 13. st., posvećenu znamenitoj srijemskoj mučenici, sv. Stošiji, obnovljenu krstionicu iz 6. st., te retundu sv. Donata. U Zadru je 2007. godine osnovan međunarodni centar za podvodnu arheologiju. Upravljanje i financiranje centra i njegovih aktivnosti provode Republika Hrvatska i UNESCO za očuvanje i promociju podvodne kulturne baštine Hrvatske, jugoistočne Europe i Sredozemlja (Ibid., 2016;34).

Nin ima povijest dugu čak 3000 godina. Osnovao ga je ilirsko pleme Liburni u 9. st. pr. Kr. pod nazivom Aenona i upravo se ovdje zahvaljujući arheološkim iskapanjima može pratiti razvitak liburnske kulture. Naselje na otočiću bilo je okruženo bedemima, a kuće su bile izgrađene tehnikom suhozida. Za vrijeme rimske vladavine on je važan municipij i pomorska luka. U dugom povijesnom toku Nin je nekoliko puta stradavao pa se ponovno uzdizao, a potpuno je razoren 1646. kada ga je Venecija žrtvovala kako bi spasila tadašnju tvrđavu Zadar pred turskim osvajanjima (Turistička zajednica grada Nina, <https://www.nin.hr/hr/nin/povijest>, pristupljeno 22. 1. 2021.) Najvažniji kompleks bio je rimski forum s kapitolijem. Današnji ostatci potvrđuju postojanje monumentalnog hrama iz druge polovice 1. st. po. Kr., posvećenog rimskoj kapitolijskoj trijadi, Jupiteru, Junoni i Minervi. U rimskom Ninu postojala je također i kršćanska zajednica, kada je prema legendi svetog Anselma, jedan od 72 apostola Isusa Krista, a prvi biskup Nina, došao u grad. Nin je bio prvo političko, vjersko i kulturno središte srednjovjekovne Hrvatske. Ranoromanička krunidbena crkva sv. Nikole sagrađena je na prapovijesnom zemljanom kumku, prema predaji, korištena za je za obrede krunidbe hrvatskih narodnih vladara. Prema narodnoj predaji u Ninu se krunilo njih 7. Prilikom istraživanja antičke luke u Zatonu nađeni su ostatci dvaju liburnskih brodova iz 2. st. pr. Kr. Luka je u rimsko doba služila kao prihvat velikih rimskih galija (Ministarstvo turizma, 2016; 37.).

2.2.4. Dubrovnik

Arheološki nalazi u Dubrovniku nalaze se na položaju katedrale i Kneževa dvora te otkrivaju ostatke prapovijesnog naselja i antičke vile, te kasnijeg bizantskog kastruma. Najmarkantniji dubrovački spomenik su njegove zidine. Današnji oklop Grada učvršćen je s tri kružne i 14 četverokružnih kula, s pet bastiona i dvije ugaone utvrde te s velikom tvrđavom Sveti Ivan. Dubrovnik po karakterističnoj urbanističkoj uličnoj mreži predstavlja jedinstvene primjere europske srednjovjekovne gradogradnje, što je rezultat višestoljetnog urbanističinog planiranja i održavanja urbanog tkiva. Središte javnog života u gradu bio je trg Luža na istočnom kraju Straduna. Najznačajnija dubrovačka javna zgrada i državna institucija je gotičko-renesansni Knežev dvor koji je današnji oblik dobio nakon eksplozije u skladištu baruta 1462. kada mu je definirano pročelje s renesansnim arkadama u prizemlju i s nizom gotičkih prozora na katu. Arheološka istraživanja koja su se odvijala nakon potresa 1979. otkrila su postojanje triju ranijih katedrala pod današnjom. Dubrovačka povijesna jezgra bila je među prvima upisanim urbanim cjelinama upisanim na Listu svjetske baštine UNESCO-a. (Ibid., 2011;46.).

Solin

Veliko bogatstvo Salone odrazilo se u njezinim zgradama; amfiteatru, kupeljima, crkvama, gradskim vratima, državnim i privatnim zgradama urešenim mozaicima, mramorom i sarkofazima. Salona je pred sam svoj pad dala utočište rimskom caru Gliceriju, koji je postao salonski metropolita. Prva pojava Hrvata u okolici Splita jest crkva sv. Jurja u Putalju koju je knez Mislav bogato obdario zemljom. Njegov nasljednik knez Trpimir podiže u solinskim Rižinicama benediktinski samostan i u povelji, koja je u vezi s tim djelom, prvi put se spominje hrvatsko ime u povijesti (Katić, 1995;18.).

Gaj Julije Cezar uzdigao je grad na rang kolonije. Grad se širio izvan gradskih zidina izgradnjom stambenih četvrti i monumentalnih javnih građevina. Oko 170. gradska proširenja su opasana zidinama i Salona postaje najveća antička aglomeracija na istočnoj obali Jadrana. Tijekom 5. i 6. st. u Saloni je sagrađen veći broj crkvenih građevina među kojima se posebno ističe biskupsko središte. Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva i krakke vladavine istočnih Gota, Salomon od 535. godine vlada Bizant. Sredinom 7. st. Salonitanci su pred navalom Avara i Slavena bili prisiljeni napustiti grad i pobjeći na otoke i u obližnju Dioklecijanovu palaču. Arheološki park se nalazi u središtu današnjeg grada Solina. Prezentirani dijelovi rimskog grada nastali su u velikom razdoblju od 2. st. pr. Kr. do sredine 7. st. Već je u 1. st. pr. Kr. bio sagrađen akvadukt, kojim se grad opskrbljivao pitkom vodom s izvora Jadra. U središtu staroga grada uz forum s kapitolijem nalazi se teatar s gledalištem s 3000 mjesta te hram posvećen Dionizu ili Liberu. Na krajnjem zapadu uzdižu se ostatci monumentalnog amfiteatra za 17 000 gledatelja. U istočnom dijelu grada nalazi se biskupsko središte kršćanske Salone sagrađeno u 5. st. i obnovljeno u 6. st. Sastoji se od dviju velikih bazilika, krstionice i biskupskog dvora. Izvan gradskih zidina, na Manastirinama, nad grobom salonitanskog biskupa i mučenika Domnija podignuta je grobljanska bazilika, oko koje je najveće kršćansko groblje na otvorenom (Ministarstvo turizma, 2016;43.).

Salona, odnosno Solin, dio je Europske kulturne rute – Rute rimskih careva i itinerera Salona-Narona, odnosno projekta Povezivanje razdvojenog – Connecting Separated (povezivanje kulturne i prirodne baštine vezane uz trasu rimske ceste koja je spajala Salonu i Bigeste (Ljubuški) te završavala u Naroni).

2.3. Kontinentalna Hrvatska

2.3.1. Hušnjakovo-Krapina

U Krapini se nalazi svjetski poznato nalazište neandertalskog čovjeka Hušnjakovo. Poznati hrvatski geolog i paleontolog Dragutin Gorjanović – Kramberger istraživao je poluotvorenu špilju u Krapini punih šest godina. U žutim miocenskim naslagama pijeska skupljeno je oko 900 ljudskih fosilnih ostataka krapinskog pračovjeka, u znanosti poznatog kao *Homo sapiens neanderthalensis*, različite životne dobi i spola. Zbog toga je krapinsko nalazište poznato kao mjesto gdje je prikupljena najbrojnija i najbogatija zbirka neandertalskog čovjeka u svijetu (Ibid., 2016;59.).

Osim fosilnih kostiju skupljeno je i više od 2000 komada ostataka izumrlih životinja iz doba diluvija kao što su; toplodobni nosorog, špiljski medvjed, vuk, dabar, los, golemi jelen, divlje govedo i dr. . O materijalnoj kulturnoj baštini neandertalaca svjedoči više od 1000 komada kamenih alatki prikupljenih na Hušnjakovom brijegu. Lokalitet Hušnjakovo, prvi je zaštićeni paleontološki spomenik prirode u Republici Hrvatskoj još od 1948. U sastavu nalazišta, novi je stalni postav Muzeja krapinskih neandertalaca, jedan od najmodernijih i najposjećenijih muzeja u ovom dijelu Europe. Interaktivnost je glavna odlika muzeja te sadrži brojne efekte i multimedijalne instalacije koje posjetitelja vode na put u daleku prošlost. Arheološki park čine:

- Nalazište krapinskog pračovjeka Hušnjakovo s rekonstrukcijama neandertalca i životinja iz starijeg kamenog doba.
- Muzej krapinskih neandertalaca.
- Zgrada nekadašnjeg Kneippovog lječilišta s muzejskim prostorijama i ugostiteljskim prostorom.
- Pretpovijesni park s rekonstrukcijama životinja.
- Park skulptura Forma prima na brdu Josipovac sa 30-ak drvenih skulptura na otvorenom.

Muzej krapinskih neandertalaca organizira edukativne radionice i programe za posjetitelje svih uzrasta, na temu geologije, paleontologije te krapinskog pračovjeka. Tijekom cijele godine djeca predškolske dobi mogu sudjelovati u različitim interaktivnim radionicama (Ibid., 2016;59.).

2.3.2. Zagreb i Sisak

U 1. tisućljeću pr. Kr. autohtono stanovništvo na području Zagreba bilo je izloženo naletima bolje organiziranih i oružanih Skita i dominaciji keltskih skupina sve do 2 st. pr. Kr. 156. god.pr.Kr. počinju pohodi rimskih legija zagrebačkim područjem, koje se potpuno uključuje pod rimsko gospodarstvo. Tijekom tog vremena, na lijevoj obali Save, oko 10 kilometara jugoistočno od centra današnjeg Zagreba, razvio se grad Andautonija (danas selo Ščitarjevo), koji svoj procvat doživljava od 1. do 3. stoljeća, u zlatno doba Rimskog Carstva (Gračanin, Jakus Nikoli, itd., 2012;10).

U ovom vremenu nicala su nova naselja, utvrđivali su se gradovi, doseljavalo se stanovništvo, gradile ceste, gospodarstvo je cvalo. Ovim djelovanjem bilo je zahvaćeno cijelo zagrebačko područje o čemu svjedoče brojni rimskodobni nalazi koji potječu s više desetaka lokaliteta. Andautonija je u rimsko vrijeme bila središte općine Andautonjana, područne zajednice autohtonog stanovništva. Grad je imao razrađen sustav javne odvodnje, a otkrivena su i dva velika sabirna kanala građena od opeke. O dobroj opskrbi vodom svjedoči drveni bunar iz 1. stoljeća te manja zgrada koja je jedno vrijeme služila kao spremnik za vodu. U gradu su postojale i građevine poput kazališta i hramova posvećenih rimskim i domaćim bogovima. Uvjeti stanovanja su bili na visokoj razini; kvalitetno zidane gradske kuće bile su ukrašene zidnim slikama i podnim mozaicima te opremljene sustavom grijanja zidova. Mnogobrojni ostatci danas oslikavaju svu raznolikost i bogatstvo života ovog antičkog gradskog središta (Ibid, 2012;10). Arheološko nalazište Andautonija predstavlja jedinstveno povijesno mjesto. Pokraj Ščitarjeva vidljivi su ostatci tog starog antičkog grada iz doba Rimskog Carstva. A na ovom prostoru 1994. otvoren je arheološki park gdje posjetitelji mogu razgledati ostatke tog rimskog grada. Uz dio glavne ulice protežu se trjemovi s očuvanim temeljima za stupove kolonade. S istočne strane ulice otkopan je veći dio zgrade gradskog kupališta s polukružnim bazenom. Sa zapadne strane otkrivena je prilazna ulica koju prate dvije monumentalne zgrade.

Istraživanja su pokazala da se ovaj dio grada više puta obnavljao. Iskopavanja su također pokazala da se u 1. stoljeću, prije izgradnje termi, na ovom prostoru nalazilo gradsko groblje, uništeno kasnijom poplavom i novijom izgradnjom. U sklopu ovog nalazišta u Zagrebu se održava i manifestacija Proljeće u Andautoniji, a manifestacija kroz razne izložbe, radionice i igraonice prezentira posjetiteljima pojedine teme iz rimskog života (Arheološki muzej u Zagrebu, <http://www.amz.hr/>, pristupljeno 20.10.2020.).

Što se tiče Siska, Rimljani su više puta pokušavali osvojiti Segesticu (Sisak), no to su tek uspjeli 35. pr. Kr., kada je rimski car Oktavijan August, s vojskom od 12 000 ljudi osvojio keltsko-ilirski grad, a sa lijeve obale Kupe je osnovao rimski vojni logor- Sisciju. Taj je logor ubrzo nakon toga dobio status grada. Rimska Siscija je imala luku na Kupi, a od 3.st. i kovnicu novca koja se koristila na cijelom području Rimskog carstva. Neki od primjera novca kovanog u Sisciji je nađeno u Palestini. Na obali Kupe nalazile su se još i terme. Antička Siscija pretpostavlja i postojanje javnih građevina koje su bile namijenjene za zabavu stanovništva, teatar i amfiteatar.

Na području grada prati se urbano življenje kroz dvije tisuće godina kada je grad proživio i trenutke uspona i padova. Prateći promjene kultura, stilova, načina života civilizacija sisačke ulice mijenjale su svoj izgled. Uz to Sisak je jedan od rijetkih europskih gradova gdje njegov kontinuitet razvoja možemo pratiti i kroz mijenjanje njegovog naziva. U 19.stoljeću su radi kolodvora i željezničke pruge, građevinari rušili debele bedeme i rimske ceste Siscije radi građevinskog materijala. Arheološka su istraživanja za vrijeme 20. i 21.st. donijela na vidjelo i dijelove gradskih zidina. Iz tog su razdoblja poznati tlocrti koji se nalaze ispod današnjeg grada, a u gradskom se muzeju danas mogu naći kovanice, geme, rimske cigle, i dijelovi keramičkih posuda. U 2013.godini na kolodvoru Sisak, prilikom radova, su pronađeni arheološki ostaci rimske Siscije, kada su i potvrdili da je sisački kolodvor podignut na mjestu gdje se nalazila rimska javna arhitektura. To su jedni od ostataka rimske stambene arhitekture, ali i pokretni nalazi gdje je najznačajniji rimski kapitel (Muzej grada Siska, <https://www.muzej-sisak.hr/povijest-siska/>, pristupljeno 22.1.2021.)

Osim toga, pronađen je sjeverni kraj velikog trga iz 4.st. koji je popločen kamenim pločama. Forum od 70 metara, koji na istočnom kraju ima nekoliko kamenih stuba. Nisu potvrdili koliko se proteže trg na južnu stranu. 20.kolovoza 2019.godine prilikom kopanja za stambenu zgradu u centru Siska pronađeno je novo arheološko nalazište za vrijeme rimske Sicije. Pronađeni su temelji i zidovi luksuzne stambene zgrade, koje su kroz povijest dograđivane i pregrađivane. Za gradnju su u doba rima koristili rimsku ciglu, žbuku i kamen. Uz to pronađeni su dijelovi mozaika. Nalazi su bili veoma plitko, pa je obrađeno do dva metra dubine, gdje su još nađena ulomci keramike, metalni predmeti (Ibid., pristupljeno 22.1.2021.).

2.3.3. Vinkovci

Istaknuto mjesto među brojnim važnim detaljima u prošlosti grada svakako zauzima najstariji indoeuropski kalendar Orion. Arheolozi su u posudu pronašli 21.3. 1978. na lokaciji današnjeg hotela Slavonija. Dvadesetak godina nakon toga utvrđeno je da su urezani ukrasi prikazuju zviježđa koja dominiraju noćnim nebom iznad Vinkovaca i to:

- Proljeće: Orion i Sunce
- Ljeto: Plejade, Kasiopeja i Labud
- Jesen: Plejade, Blizanci i Ribe/Pegaz
- Zima: Plejade, Blizanci, Ribe/Pegaz, Kasiopeja i dominantno zimsko zviježđe Orion.

Urezani ukras na posudi koje je pronađena na vučedolskom sloju u Vinkovcima i čiji je nastanak datiran prije 2600. g. pr. Kr. prikazuje najpotpuniji indoeuropski kalendar koji je zasnovan na astralnom simbolizmu s relevantnim zviježđima za sva četiri godišnja doba. Premda je nastao kada i sumerski i egipatski kalendar, on ne predstavlja njihovu repliku. Najstariji sakralni spomenik je crkva sv. Ilije na Meraji. Oko crkve se nalazilo groblje, a datiranje crkve bazira se na nalazima novca u grobovima te se pretpostavlja kako je izgrađena za vladavine Kolomana (1095.-1116.). Arheološki park Sopot povezan je s centrom grada pješačko-biciklističkom stazom dugom 3 kilometra. Park se nalazi uz izletišta Sopot, a objedinjuje šest sopotskih kućica koje su nekada građene u močvarama, uz potoke ili kao u ovom slučaju uz rijeku Bosut. Kućice su rekonstruirane prema nalazima s tog lokaliteta, a nazvane su sopotske zbog kulture kojoj su pripadale (Gradski muzej Vinkovci, <https://muzejvk.hr/>, pristupljeno 22.1.2021.),

U blizini središta Cibala 2012. nađena je kasnoantička ostava srebrnog posuđa. Radi se o kompletu od 46 predmeta ukupne mase nešto više od 36 kilograma. Predmeti su načinjeni od srebra visoke čistoće s brojnim ljudskim, biljnim, životinjskim i figuralnim prikazima, a neki su ukrašeni i pozlaćivanjem i tehnikom niella. Predmeti su izraženi sredinom 4. st., a pohranjeni su u zemlju vjerojatno krajem 4. st. Barem jedna od posuda izrađena je u Aquilei, o čemu svjedoči natpis, što je prva potvrda radionice ovakvih predmeta u Aquilei. U tijeku je konzervacija i restauracija koja će vjerojatno potrajati još nekoliko godina (Ministarstvo turizma, 2016;76.).

3. MODELI VALORIZACIJE ARHEOLOŠKE BAŠTINE ISTRE

Ovo poglavlje bavit će se tematikom pristupa i problema pri valorizaciji arheološke baštine, upravljanjem arheološkom baštinom, važnošću arheološke baštine istre. Kao glavni dio analizirat će se modeli valorizacije arheološke baštine Istre.

3.1. Pristup i problemi valorizacije arheološke baštine

Iako planska i sustavna edukacija kadrova za poslove očuvanja i zaštite arheološke baštine ne postoji, a za radove konzervacije i restauracije samo je djelomice obuhvaćena programima visokoškolskog obrazovanja, s obzirom na dugogodišnje iskustvo institucija u obavljanju tih poslova postojeće se stanje može ocijeniti prihvatljivim. Informacijsko-komunikacijska tehnologija nije na zadovoljavajućoj razini. Nedostaje opreme za dijagnostiku fizičkog stanja i utvrđivanje uzroka propadanja arheoloških dobara (Strategija razvoja urbanog područja pula, 2017;12).

Samo nekoliko istraženih kopnenih lokaliteta ima najnužnije preduvjete i infrastrukturu za prihvata većeg broja posjetitelja, a popratni su sadržaji skoro pa nepostojeći, svedeni na jednu manifestaciju godišnje. Zaštitnim konstrukcijama pokriveno je devet antičkih lokaliteta u podmorju, koji su dostupni javnosti. Nepokretna arheološka baština koristi se na različite načine, no svima je zajednički nizak intenzitet korištenja. U pogledu broja posjetitelja može se vidjeti napredak sa sve većim brojem prezentiranih lokaliteta, međutim kvantitativni pomaci su nezadovoljavajući jer još nije došlo do odgovarajuće mjere zaštite i gospodarskog korištenja baštine. Problemi održivog korištenja arheološke baštine su to što:

- ne postoji baza podataka o arheološkim lokalitetima za cijelo područje RH,
- nedostaje stručnog kadra i sredstava za akcije prikupljanja podataka o podvodnoj arheološkoj baštini,
- ne postoji odgovarajuća infrastrukturna opremljenost kopnenih arheoloških lokaliteta,
- nisu sređeni imovinsko-pravni odnosi vezani uz nekretnine, što je zapreka sustavnom planiranju namjene lokaliteta,
- nisu definirani obrazovni profili i vještine potrebne za gospodarsko korištenje arheološke baštine,
- građani, lokalna i područna samouprava te obrazovni sustavi imaju nisku razinu svijesti o vrijednosti arheološke baštine kao nositelja identiteta, prepoznatljivosti, osjećaja pripadnosti i potencijala na održivo korištenje,

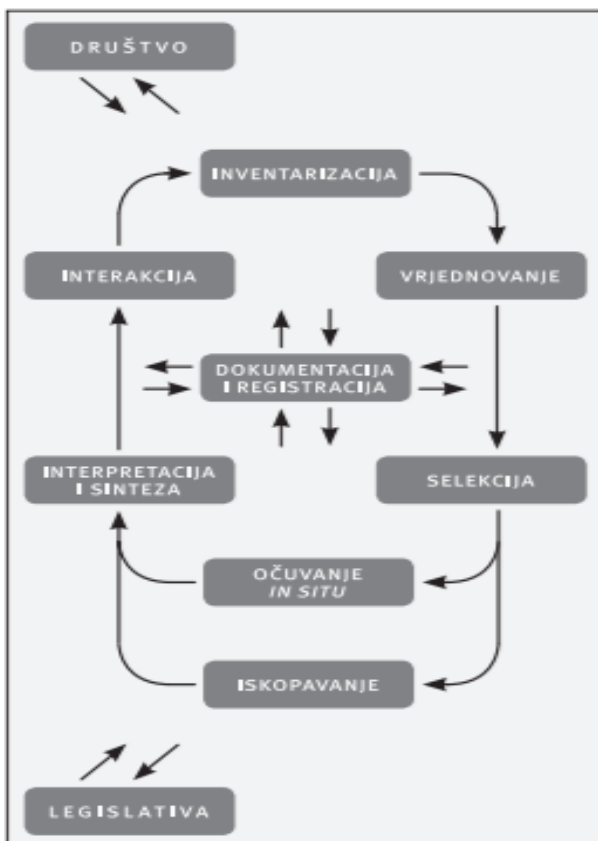
- postoji nedostatak ICT opreme, koja služi za primarnu dijagnostiku stanja i uzroka propadanja arheoloških dobara,
- postoji manjkavost podataka o arheološkoj baštini u konzervatorskim podlogama, a time i u studijama utjecaja na okoliš, onemogućuje planiranje i kontrolu zaštite te korištenje baštine (Ibid., 2017;13-14).

3.2. Upravljanje arheološkim nasljeđem

Početak 19. st arheologija je postala znanstvena disciplina. Interes iskazan u izdvojenim naporima znanstvenika i amatera za prikupljanje arheološke građe i općenito starina te stvaranjem zbirke prerastao je u arheologiju, a interes se s mediteranskog područja proširio na ostala područja i povijesna razdoblja. U to doba nacionalno nasljeđe postaje temeljna vrijednost nacije kao političke i demografske jedinice te služi za poticanje nacionalne svijesti i ponosa. Takva važnost nacionalnog nasljeđa pružila je poticaj zaštiti arheoloških spomenika kako na terenu tako i u muzejima. Postojala je i potreba interpretacije arheoloških spomenika, što je pogodovalo arheološkim istraživanjima. Već tijekom 19., a posebice u 20.st. dolazi do odvajanja sustava zaštite arheološkog nasljeđa i arheoloških istraživanja. S jedne strane tu su akademska istraživanja povijesti čovječanstva, a s druge strane zaštita arheološkog nasljeđa uvjetovana političkim, pravnim, administrativnim i tehničkim pitanjima gotovo u cijelosti unutar nacionalnih okvira. Nakon 1960-ih započeo je pokret zaštite okoliša i dolazi do priznavanja činjenice da su svjetski prirodni i kulturni resursi u opasnosti. I u samoj arheološkoj znanosti dolazi do značajnih promjena razvojem nove arheologije u SAD-u, koja glavni naglasak stavlja na arheološku teoriju (Rukavina, Šćitaroci, 2015; 112).

Posljedica navedenih promjena je nastanak koncepta upravljanja arheološkim nasljeđem ili resursima. Dotadašnji koncept zaštite i brige o arheološkim resursima zamijenjen je konceptom upravljanja arheološkim resursima. Upravljanje podrazumijeva ukupni kontekst: politički i društveni, kontekst okoliša, a time i regionalnu razinu te kontekst prostornog planiranja. Početkom 1990-ih usvojena su sva međunarodna dokumenta: Povelja o zaštiti i upravljanju arheološkim nasljeđem i Europska konvencija o zaštiti arheološkog nasljeđa koja su utvrdila suvremena međunarodna stajališta i standarde upravljanja arheološkim nasljeđem, gdje se posebno ističe potreba zaštite i očuvanja arheološkog nasljeđa te izbjegavanje arheoloških iskopavanja. Koncept zaštite i brige za arheološke spomenike zamijenjen je u suvremenom razdoblju upravljanjem koje ih više ne promatra izolirano, nego u svom kulturnom i prirodnom kontekstu. Arheološko nasljeđe je neobnovljiv i nenadoknadiv resurs (Ibid., 2015;112-113).

Kako bi se minimalizirala oštećenja arheološkog nasljeđa nužno je regulirati korištenje zemljišta. Suvremena zaštita i upravljanje arheološkim nasljeđem na prvom su se mjestu usmjerili na očite opasnosti kojima je izloženo arheološko nasljeđe u prostoru te se stoga posebno naglašava veza i potreba za suradnjom stručnjaka zaduženih za upravljanje arheološkim nasljeđem s prostornim planerima. Suvremeni proces upravljanja arheološkim nasljeđem na određenom području uvjetuje odluku o očuvanju arheoloških nalazišta ili zaštitna arheološka istraživanja. Sustav upravljanja arheološkim nasljeđem određen je administrativnim i pravnim okvirom pojedine zemlje u kojem se provodi.

Slika 1. Upravljanje arheološkim nasljeđem (Izvor: Rukavina, Šćitaroci, 2015; 112)

Na slici je prikazana shema procesa upravljanja arheološkom baštinom. On obuhvaća nekoliko osnovnih etapa, a u prikazanom modelu svi koraci osim selekcije pripadaju u područje arheologije. Koraci su;

- 1) Inventarizacija – identifikacija količine i prirode arheoloških nalaza temeljem pregleda terena i popisa. Tek kada postoji baza podataka moguće je odrediti strategije za budućnost. Kako bi se omogućila integracija upravljanja arheološkim nasljeđem u procese prostornog i urbanističkog planiranja, potreban je odgovarajući popis arheoloških resursa

- 2) Primarno vrednovanje – u ovom procesu se procjenjuju tri različita tipa vrijednosti; procjena doživljaja koja služi za vrednovanje vidljivih arheoloških nalaza, procjena prema fizičkom kriteriju, procjena u odnosu na znanstvenu vrijednost (rijetkost, istraživački potencijal, kontekst i reprezentativnost).
- 3) Selekcija – odluka o odabiru arheoloških nalaza i nalazišta donose nacionalne, regionalne, i lokalne vlasti na temelju podataka prikupljenih u postupku primarne valorizacije. Ta odluka određuje koje će arheološko nalazište biti ocijenjeno kao značajno, odnosno hoće li biti donesena odluka o njegovom očuvanju.
- 4) Interpretacija i sinteza – odnosi se na znanstvenu interpretaciju i sintezu rezultata arheoloških istraživanja koja donose nove spoznaje i uspostavljaju povratnu vezu u ukupnom procesu upravljanja, ali i na drugu razinu upravljanja koja uključuje pravnu zaštitu, konzervaciju, interpretaciju i prezentaciju nalazišta, pristup javnosti, korištenje, održavanje i unapređenje arheološkog nasljeđa (Ibid., 2015;113).

Tipovi očuvanja arheološkog nasljeđa su:

- a) Očuvanje *in situ* – odnosi se na fizičko očuvanje arheoloških nalaza na mjestu nalaza. Suvremeno polazište zaštite arheološkog nasljeđa jest njegovo očuvanje *in situ*, što treba biti prva razmatrana i poželjna inačica. Ovakav tip može se odnositi na neiskopavana ili na iskopavana arheološka nalazišta.
- b) Očuvanje dokumentiranjem – u slučaju kad zbog određenog graditeljskog projekta nije moguće izbjeći uklanjanje arheološkog nalazišta ili njegovog dijela, mora se pristupiti njegovu očuvanju dokumentiranjem kako bi se barem sačuvala cjelovita dokumentacija svih arheoloških ostataka.
- c) Premještanje – koristi se samo u iznimno kod velikih infrastrukturnih zahvata, a poznatiji su primjeri korištenja te metode premještanje hrama Ramzesa II. U Abu Simbelu i premještanje arheološkog nalazišta Lepenski vir.

Drugi dio upravljanja uključuje potrebu prezentacije i interpretacije arheološkog nasljeđa. Osim u iznimnim slučajevima sva arheološka nalazišta trebala bi biti otvorena za javnost. Otvaranje mora biti popraćeno programom interpretacije koje će izložene arheološke ostatke učiniti razumljivijima. Interpretacija tako postaje jedan od ključnih elemenata u procesu zaštite i otvaranja nalazišta javnosti (Ibid., 2015; 113-114).

3.3. Važnost arheoloških lokaliteta u Istri

Arheološki lokaliteti određene destinacije dio su njezine kulture pa tako arheološki turizam možemo gledati kao dio kulturnog turizma. Kulturni turizam smatra se turizmom posebnih interesa te se može definirati kao posjete osoba izvan njihovog stalnog mjesta boravišta motivirane u cijelosti ili potpuno interesom za povijest, umjetnost, nasljeđe ili stil života lokaliteta, regije, grupe ili institucije (Ministarstvo turizma, 2003;6).

Važnost arheoloških lokaliteta neupitna je za hrvatsku i svjetsku kulturu i znanost. Hrvatski arheološki lokaliteti nalaze se na popisu svjetske baštine ili su prepoznati u europskim okvirima i projektima kao lokaliteti koji su uveliko utjecali na povijest civilizacije u razdoblju prapovijesti i antike, a posljednjih godina su tu i oni iz srednjovjekovnog i novovjekovnog razdoblja. Zaštita i očuvanje arheološke baštine provodi se kroz Upravu za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i njenu mrežu konzervatorskih odjela te Upravu za arhivsku djelatnost i arheološku baštinu Ministarstva kulture (Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine RH za razdoblje 2011.-2015., 2011;12). U sljedećoj tablici prikazat će se okvirna struktura proizvoda turizma Istre.

Tablica 2. Proizvodi turizma Istre

PROIZVOD	PROCIJENJENI BROJ NOĆENJA	UDIO U UKUPNOM
Sunce i more	18,5-19,5 milijuna	Oko 85 %
Kratki odmori	1 – 1,5 milijun	Oko 5 %
Sport i aktivnosti	500-700 tisuća	Oko 3 %
Touring i kultura	300 – 500 tisuća	Oko 2 %
Industrija sastanaka	250-450 tisuća	Oko 2 %
Događaji	250-350 tisuća	Oko 1 %
Vino i gastronomija	200-300 tisuća	Oko 1 %
Zdravlje i wellness	150-250 tisuća	Oko 1 %

Izvor: Horwath HTL (2015.) Master plan Istarske županije 2015.-2025., Poreč

Iz tablice se može zaključiti kako je većini turista motivacija dolaska u Istru sunce i more dok su ostali motivacijski faktori manje bitni. Kultura, pod koju spada i arheološka baština, motivacija je za tek 2 % turista. Kulturnim atrakcijama odnosno arheološkim lokalitetima trebala bi se dodati veća vrijednost (uređenje prostora kao kulturne kategorije te zaštita prostora). Iako Istra ima pregršt arheoloških lokaliteta i arheološke baštine za ponuditi većina institucija i ustanova još uvijek pruža zastarjeli muzejski proizvod koji je statičan te postoji niska razina interakcije. Unatoč tome, posljednjih se godina svakako radilo na približavanju ovakve vrste baštine posjetiteljima i lokalnom stanovništvu te se stanje popravlja.

Postoji sve više interpretativnih edukacijskih centara, interaktivnih radionica te različitih drugih sadržaja koji promoviraju određene arheološke lokalitete te se na taj način publici pokušava približiti ovakva vrsta turističkog proizvoda. Smatram da i dalje postoji prostor za većom valorizacijom arheološke baštine odnosno arheoloških lokaliteta u Istri jer će na taj način doći do razvoja novih atrakcija. Standardni oblici masovnog turizma kakav je poznat u Istri, na priobalnim područjima u Rabcu, Puli, Rovinju, Poreču, Umagu, Novigradu moraju postati stvar prošlosti. Problem predstavlja činjenica da su hoteli i hotelska naselja građeni upravo za masovni turizam i to je ono što velike hotelske tvrtke danas pokušavaju izmijeniti. Svrha kvalitetnog razvoja arheološkog turizma očituje se u pružanju različitog doživljaja od destinacije do destinacije. Na takav način bi se stvorio jedinstven doživljaj koji će turista navesti da određenu destinaciju posjeti i više puta. Kako bi se postigla takva razina turističke ponude potrebno je raditi lokalno i konstantno.

Zbog izuzetno povoljnog geografskog položaja u odnosu na emitivna turistička tržišta kao i regije srednje i zapadne Europe te raznolike prirodne i antropogene atrakcije. Istarska županija danas je najrazvijenija turistička regija Republike Hrvatske. U Istri se nalazi 10 od 25 top turističkih odredišta u Hrvatskoj, prema ukupnom broju noćenja turista (Afrić Rakitovac, Urošević u Katsoni, Segarra-Ona, 2018:69). Istra je kao turistička destinacija posebna sama po sebi te je njezina arheološka baština jedinstvena i nenadomjestiva. Kvaliteta razvoja arheološkog turizma Istre ovisi o suradnji lokalne zajednice i turističkih subjekata. Kulturne znamenitosti odnosno arheološki lokaliteti bitan su motiv za putovanje i često se koriste u promociji i za kreiranje prestiža destinacije na tržištu.

3.4. Modeli valorizacije

Da bi se dobio odgovarajući model turističke valorizacije arheoloških lokaliteta potrebno je naglasiti. U potpoglavlju analizirat će se modeli valorizacije arheološke baštine Istre.

3.4.1. Nacionalni parkovi – NP Brijuni

Na samom ulasku u luku Veli Brijun ističe se kuća za brodice koja je izgrađena 1902. godine u secesijskom stilu austrougarske arhitekture, a u kući je živio otočni liječnik Otto Lenz. Nedavno je u kući otvoren interpretacijsko-edukacijski centar Nacionalnog parka Brijuni. On je ovdje sa svojom obitelji proveo više od 30 godina pa se na uvodnom dijelu izložbe može saznati sve o njihovu životu na otoku kao i o brojnim poznatim posjetiteljima koji su ovdje boravili početkom 20. stoljeća. Ovaj novi stalni postav prezentiran je na inovativan i interaktivan način te u njemu posjetitelji mogu samostalno otkrivati, učiti i saznati veliki broj informacija o kulturno-povijesnoj i prirodnoj baštini Nacionalnog Parka Brijuni. Izložba je podijeljena u šest tematskih cjelina:

1. Brijunski vremeplov,
2. Brijunski arhipelag,
3. Kopneni svijet,
4. Podmorja,
5. Ugroze i
6. Svijest.

Crkva sv. Marije koja se nalazi na otoku najdugovječnija je kršćanska građevina na otoku. Sagrađena je u 6. stoljeću, a nekoliko dogradnji i predgradnji te natpisi svjedoče o dugotrajnoj uporabi, sve do 18. stoljeća. Specifičnost gradnje ove bazilike je u izgledu prostora svetišta koji završava pravokutnom apsidom, dok većina bazilika tog vremena ima polukružno organizirani prostor svetišta. Bogatstvu brijunskog otočja uvelike pridonose i paleontološki lokaliteti na kojima je pronađeno više od 200 otisaka stopala dinosaura. Vjeruje se da su dinosauri šetali ovim područjem prije 125 do 100 milijuna godina. Posjetitelji parka imaju mogućnost obilaska najvažnijih arheoloških lokaliteta uz stručno vodstvo tijekom kojeg se mogu upoznati s bogatom brijunskom prošlošću kroz različita kulturno-povijesna razdoblja. Tura uključuje obilazak najslojevitijeg i najdužeg brijunskog lokaliteta – kastruma te obližnje crkve svete Marije. Nastavlja se obilaskom brončano dobnog gradine te vile u uvali Verige, a tura završava posjetom crkvi sv. Germana iz 15. s. (NP Brijuni, <https://www.np-brijuni.hr/>, pristupljeno 1.8.2021.).

3.4.2. Arheološki parkovi

U Istri se nalazi devet arheoloških parkova, a to su: Betiga, Brijuni, Červar Porat, Dvigrad, Lorun, Monkodonja, Nezakcij, Simonov zaljev i Vižula, a u nastavku će biti predstavljeni isti.

Dvigrad se počeo istraživati 2001. te su u isto vrijeme istražene dijelove i konzervirali. Riječ je o nekadašnjem utvrđenom srednjovjekovnom naselju, odnosno kaštelu, od kojeg su ostale samo ruševine jer se stanovništvo s vremenom iselilo zbog epidemija i ratnih razaranja. Dvigrad je nastao na jednom od najbitnijih puteva od mora prema unutrašnjosti Istre. U 17. st. u gradu je živjelo tek nekoliko obitelji, a preseljenje župe u obližnji Kanfanar 1714. označilo je kraj Dvigrada. Nalazi keramike govore da je mjesto bilo naseljeno u prehistoriji, a postoji kontinuitet života u antici. Pronađeno je oružje, novac, epigrafski spomenici iz doba kada je Dvigrad bio uključen u sustav obrane sjeverne granice pulskog agera. Oružani sukobi s Venecijom uzrokovali su masovna iseljenja (Heart of Istria, str. 28.)

Slika 2. Dvigrad (Izvor: Istrapedia, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/674/dvigrad>, pristupljeno 14.07.2021.)

Betiga je naselje koje se nalazi u blizini turističkog naselja Barbariga. U okolici se nalazi i nekoliko neistraženih pretpovijesnih gomila, a mjesto je bilo gusto naseljeno od antike do ranog srednjeg vijeka, o čemu mogu posvjedočiti ladanjske vile građene između 1. do 5. st. U mjestu se nalaze i ostatci ranokršćanske crkve svete Agneze te obrisi samostana Svetog Andrije koji se nalaze kilometar zapadno od naselja. Kompleks je u potpunosti istražen, a jezgru mu čini trolisna kapela s početka 5. st. gdje je sačuvan višebojni podni mozaik. Kapela u prvoj polovici 5. st. postaje oltarni prostor ugrađen u trobrodnu baziliku, u čijem je srednjem brodu sačuvan dio jednakog mozaika. U drugoj polovici 5. st. uz crkvu je dograđen samostan, sva stoljeća kasnije krstionica, a u 8. st. i grobna kapela. Kompleks je napušten u 13. st. te je od tada polako propadao (Ibid., str. 9.)

Brijuni, skupina od 14 otoka, od 1983. imaju status nacionalnog parka te je tamo realiziran najveći arheološki park u Istri. Otoci su naseljeni još u prehistoriji, a u antici je na Velom Brijunu bila izgrađena luksuzna vila. Početkom 20. st. na otočju je njemački industrijalac Paul Kupelwieser uredio moderno ljetovalište, a na njegov poziv Robert Koch iskorijenio je malariju. Dio ponude koja je privlačila bogatu europsku klijentelu bili su i uređeni arheološki lokaliteti. Danas se na Brijunima može pogledati bogat niz graditeljskih ostataka na izvornom mjestu i uklopljenih u određene parkovne cjeline. U vremenu austrijske dominacije Brijuni su bili važan dio obrambenog sustava pulske luke i Fažanskoga kanala pa je na otočju izrađeno sedam obrambenih kula. Dobro su sačuvane obrambene zidine brončanodobnih gradskih naselja Histra na vrhu brežuljka usred Velog i Malog Brijuna. Građene su u koncentričnim krugovima od velikih neobrađenih kamenih blokova u tehnici suhozida. Ostatci antičko rimskog graditeljstva sačuvani su na najviše mjesta. Dvorac u zaljevu Verige na istočnoj obali Velog Brijuna po svojoj arhitektonskoj kompoziciji najvrjedniji je primjer antičke ladanjske arhitekture u Istri. Drugi veliki građevinski kompleks sačuvan je u zaljevu Madona, također na Velikom Brijunu. To je bizantski kastrum – velika površina gusto izgrađenih kuća opasnih bedemom. U neposrednoj blizini nalaze se ostatci kasnoantičke crkve sv. Marije koja je nastala vjerojatno u 6. st (Ibid., str. 13.).

Slika 3. Nalazište na Brijunima (Izvor: Nacionalni park Brijuni, <https://www.np-brijuni.hr/hr/>, pristupljeno 14.7.2021.)

Vižula je arheološki lokalitet pokraj Medulina za koji je potvrđeno da je bio naseljen od neolitka do ranog srednjeg vijeka. Istraživači su prvo istražili ostatke neolitičkog naselja koliba od šiblja oblijepljenih zemljom i blatom. Pronašli su ulomke keramike i dijelova posuđa iz tog vremena. Već nekoliko godina istražuje se rezidencijalna obalna vila iz 1.-2. st. za koju su utvrđene tri faze gradnje do 6. st. Ostatci arhitekture govore da je vila bila trijemom otvorena prema moru, a djelomično je sačuvan pod koji je ukrašen mozaikom. Zatim, jasni obrisi bazena, vodospreme, sanitarnog čvora, olovne i zidne kanalizacije. Pronađeni ostatci infrastrukture govore da se u vili živjelo vrlo komotno, imala je sustav podnog grijanja kakav se koristi i u suvremenoj gradnji. Vižula ima dobre izgleda da postane arheološki park u pravom smislu riječi, nakon što istraživači zaokruže cjelinu svojih nalaza.

Slika 4. Arheološki park Vižula (Izvor: Istria Culture, <https://www.istria-culture.com/>, pristupljeno 14.7.2021.)

Lorun je poluotok nasuprot Červar Portu. Posljednjih desetak godina na poluotoku se istražuje golemo područje koje otkriva rezidencijalnu vilu s pristaništem, radionicu keramike, a u blizini je u moru otkriven drugi po veličini sredozemni vivarij, antičko uzgajalište ribe. Keramičari su proizvodili amfore za prijevoz ulja, vina i vjerojatno antičkog začina garuma koji se pripremao od ribe. Među velikim količinama ulomaka amfora pronadjeni su i oni s pečatima privatnih osoba i rimskih careva. Najviše ih je sa žigom Calvije Crispinile, jedne od Neronovih milosnica koja je bila dugogodišnja vlasnica posjeda (Ibid., str. 35.).

Monkodonja je brončanodobno naselje smješteno na uzvisini iznad ravnice koja seže sve do mora, 5 kilometara istočno od Rovinja. Od 1997. najopsežnije istraživanje brončanodobnog naselja provodi tim na čelu s arheolozima Arheološkog muzeja Istre u Puli. Do sada su uspjeli otkriti tehnike i načine gradnje, pročitati urbani raster znanja, a iz toga i socijalnu sliku stanovnika. Lokalitet ima sve pretpostavke atraktivnog arheološkog parka. Naselje je smješteno na platou brijega 81 metar nad morem, te je u obliku nepravilne elipse i opasan trima koncentričnima bedemima. Istraživači pretpostavljaju da je na tri razine naselja živjelo oko tisuću ljudi, a da su na samom vrhu bile kuće najvišeg sloja zajednice. Utvrđene su značajne razlike između gradnje kuća, od kojih je svaka imala ognjište, a bile su odijeljene prolazima ili ulicama. Gradina je bila nastanjena od 18. do 12. st. pr. Kr. (Ibid., str. 39.). Monkodonja je danas opremljena osnovnim informacijama uz pomoć kojih posjetitelji mogu samostalno obilaziti prezentirano nalazište. 2001. tiskana je popularna knjižnica s prezentacijom rezultata iskopavanja Monkodonje i podacima o prapovijesti šireg prostora Rovinjštine. U najavi je izgradnja muzeja u kojem bi trebali biti pohranjeni i prezentirani nalazi te u sklopu kojeg bi se nastavilo istraživanje brončanog razdoblja Istre (Ibid., 2011;120.).

Slika 5. Monkodonja (Izvor: Rovinje, <https://rovinj.com.hr/monkodonja/>, pristupljeno 14.7.2021.)

U Simonovom zaljevu sačuvani su ostatci luksuzne vile, villae maritime s pripadajućom lukom i akvaduktom. Vila i luka, koji se spominju još od 16. st., u 20 st. su u više navrata istraživani. Unutar vile pronađena su dva manja rezidencijalna dijela od kojih su trenutno vidljivi samo temelji zidne strukture, a tlo je prekriveno slojem zaštitnog pijeska. Na jugozapadnom dijelu rta Kane postoje prostori usmjereni prema portiku sa stupovima u smjeru sjeverozapad-jugoistok, dugi više od 40 metara. Oba prostora usmjerena su prema molu koji se nalazi ispred vile povezane sa portikom. (Ibid., str. 53.).

Červar Porat je planinski građeno turističko naselje kojem je prethodilo arheološko istraživanje i uređenje arheološkog parka koji je prije tridesetak godina povezo povijesno nasljeđe i turizam. Pronađeni su ostatci rimske ladanjske vile i gospodarskog kompleksa koji se sastojao od radionice keramičkih proizvoda i uljare. Najstariji zidovi vile poklapaju se s vremenom nastanka kolonije Poreč, 46. god. pr. Kr., u doba Cezara. U 1. st. vlasnik posjeda bio je Sisenna Statilie Tauro, sin Augustova prijatelja, koji je bio 16 godina rimski konzul i jedan od najbogatijih posjednika u Istri. Lako je moguće da je upravo on investirao u gradnju gospodarskog kompleksa na suprotnoj strani zaljeva, u uvali Lorun. Červarska vila značajno je bila proširena za cara Tiberija kada Poreština i Červarsko poslije postaju dio velikog poljoprivrednog kompleksa na kojem se uzgajaju i prerađuju masline i grožđe. Radionica keramičkih proizvoda prestala je funkcionirati krajem 1. st., ali je tamošnja keramička peć najbolje istraжена na Jadranu. Uljara je funkcionirala sve do provale barbara i Slavena koji su jedan njen dio koristili kao ognjište. Arheološki park koji je uređen, uz rub turističkog naselja, zapušten je (Ibid., str. 24.).

Arheološki lokalitet Nezakcij nalazi se na brežuljku Glavica pokraj Vulture, istočno od Pule, nad dolinom i zaljevom Budava. Nezakcij se smatra prijestolnicom Histra, naroda indoeuropskom podrijetla koji se formirao početkom željeznog doba nakon naseljavanja današnjeg poluotoka Istre. Lađama su nadzirali more oko južne Istre, presretali rimske i grčke brodove, pa je Rim u prvom ratu 221. prije Krista započeo s uništavanjem flote i gradskih naselja. Histarska plemena nakon toga je ujedinio Epulon sa suborcima, 177. god. pr. Kr. navodno je počinio samoubojstvo, a Histri su morali priznati rimsku vlast. Najstariji tragovi naselja su iz brončanog i željeznog doba. Strmi obronci Glavice bili su solidna obrambena zaštita, ali je gradina bila u dnu brežuljka opasana i zidinama, od kojih su se neke koristile sve do antike. Uz zapadni dio bedema pronađena je prapovijesna nekropola sa 114 grobova, a željeznodobnih grobova sa žarama bilo je i izvan te zone, ispod ostataka rimskog hrama i urbane vile. Ne zna se kako je izgledalo prapovijesno naselje, ali se može reći da je život u Nezakciju tekao kontinuirano do kraja 6. ili početka 7. st., odnosno do provale barbara i Slavena koji su porušili antička naselja. Mnogobrojni sačuvani ulomci i čitavi uporabni predmeti danas se čuvaju u Arheološkom muzeju Istre u Puli (Ibid., str. 42.)

3.4.3. Pećinski arheološki lokaliteti

Romualdova pećina ime je dobila po svetom Romualdu, koji je u njoj boravio od 1001. do 1003. On oko 1000. dolazi u Istru, u obližnji samostan Sv. Mihovila. Kako bi se posvetio asketskom i isposničkom životu sklanja se u jednu manju pećinu na sjevernoj strani Limskog kanala, nedaleko od spomenutog samostana. No, pošto je u toj pećini bio često posjećivan od strane okolnog stanovništva, povlači se u izoliranu pećinu – Romualdovu. Posljednjih 10ak godina Romualdova se pećina počela koristiti u turističke svrhe, a svake je godine posjećuje sve veći broj turista. Uređena je pristupna staza od dna Limskog kanala, koja vodi do same pećine. Na početku staze, uz nju te na ulazu nalazi se više info panoa u kojima se nalaze opisi Limskog kanala, Romualdove pećine, njene faune te detalji i zgrade iz njene prošlosti, koja seže više od 40 000 godina unatrag. Turiste po pećini vode speleolozi, a posjetitelji mogu vidjeti geomorfološke spiljske ukrase, mjesto na kojem je po predanju obitavao sveti Romauld, brojne šišmiše te arheološke sonde u kojima su vidljivi ostatci proteklih vremena. Novi pristupi, poput obogaćivanja ponude, bolje prezentacija kroz raznovrsne kombinirane arheološko-turističke projekte te naglasak na rijetko prisutnu višeslojnost sadržaja samog lokaliteta mogli bi višestruko povećati broj posjetitelja te unijeti raznolikost u turističku ponudu (Arheološki muzej, 2011;360.).

Slika 6. Romualdova pećina (Izvor: Natura Histrica, <http://www.natura-histrica.hr/>, pristupljeno 1.2.2021.)

Špilja Mramornica jedna je od najvećih špilja na području istarskog poluotoka, a smještena je nedaleko od Brtonigle, u sjeverozapadnoj Istri. Mramornice se prvi put spominje još 1770. kada ju je posjetio, a potom i opisao poznati putopisac Alberto Fortis. Dubina špilje na ulazu je 10 metara, a spušta se do 20 metara. Temperatura u špilji je konstantna na 14 °C. Špilju je moguće posjetiti. Špiljske staze su uređene i osigurane pa se s njih mogu vidjeti nedostupni dijelovi Mramornice. Cijene se kreću od 50 kuna za odrasle do 25 kuna za djecu, 40 kuna za studente te 40 kuna za seniore (65+). U špilju se ulazi u pratnji vodiča, a jezici vođenja su hrvatski, talijanski, engleski i njemački (Agroturizam Sterle. <http://www.agroturizamsterle.hr/hr/spilja-hr.html>, pristupljeno 1.2.2021.).

Slika 7. Špilja Mramornica (Izvor: Općina Brtonigla, <https://www.brtonigla-verteneglio.hr/>, pristupljeno 14.7.2021.)

Šandalja je arheološko i paleontološko nalazište pokraj Pule. Širenjem kamenoloma 1952. uništeni su brončanodobni grobovi s kosturima umrlih u zgrčenome položaju. Najvažniji nalazi su iz tzv. Šandalje I. i Šandalje II., koje su dio sustava krških pećina, otkrivenih za vrijeme radova u kamenolomu 1961. Prilikom prepariranja koštane breče izlučen je primitivni kameni artefakt, udarač napravljen od potočne valutice, starosti od oko 800 000 godina. To je najstariji predmet izrađen ljudskom rukom na tlu Hrvatske (Istrapedia, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1111/sandalja>, pristupljeno 1.2.2021.). Kroz ciklus Ližnjanski vremeplov, razgledavala se i špilja Šandalja, skupa s ravnateljem Arheološkog muzeja Istre. U razgledavanju posjetitelje su iznenadili ljudi iz daleke prošlosti, neandertalci. Naime, u sklopu razgleda kustos muzeja organizirao je glumce koji su dočarali izgled i navike praljudi. Špilja Šandalja nije trenutno previše valorizirana u turističke svrhe, te osim spomenutog razgledavanja nema podataka o organiziranim posjetima za turiste i sadržajima poput info platoa, koji bi uvelike pomogli da ova špilja postane popularnija među turistima.

3.4.4. Kulturne rute i turistički itinerari

Ruta je fizička dionica puta, označena i opipljiva trasa. Kulturnu rutu uz to definira inventar međusobno povezanih elemenata kao što su materijalni i nematerijalni, kulturni i povijesni elementi. Međusobno su povezani u točkastoj, linearnoj ili regionalnoj strukturi te čine jedinstven kontekst rute koja je obilježena i interpretirana u kontinuiranu cjelinu. Cjelina se određuje i povezuje tematski, konceptualno, identifikacijom lokacija određenih kulturnih dobara ili definicijom.

Kulturne rute može se definirati kao bogati medij, koji interpretira i tumači kompleksnu povijest Europe. Rute su od samog nastanka tvorbeni element regija i krajolika, oblikovan u simbiozi s kulturnim krajolikom i područje (Androić, Horjan, Klarić, Nevidal, 2012;7). Europske kulturne rute se temelje na kulturnim vrijednostima određenog mjesta u Europi, na njegovoj kulturnoj baštini i kulturnim atrakcijama. Međusobno se svaka kulturna ruta razlikuje po svojoj temi, po broju posjećenih mjesta, dužini putovanja i slično. U posljednje vrijeme destinacije koje žele razviti kulturni turizam usmjeravaju se na osmišljavanje kulturnih ruta, što ujedno utječe i na gospodarski razvoj država, gdje se na najbolji način može prezentirati materijalna i nematerijalna baština. Europski kulturni itinerar ruta prolazi kroz jednu ili više zemalja/regija, a organizirane su jer je interes za njihovu temu europski. Europska primjena na itinerar je važna jer se zasniva na europskoj povijesti, te uključuje lokacije koje su bogate takvim atrakcijama, te kao takva zainteresiranost za njih prelazi lokalne granice. Itinerari su većinom povijesnog, umjetničkog ili društvenog karaktera. Izabrano je oko 20.-ak tema u posljednjih godina, koje su pokrile većinu Europe i potakle inicijative za suradnju u polju istraživanja, unaprijeđena baštine i povijesti, suvremene kulture i umjetničke prakse te kulturnog turizma i održivog razvoja (Jelinčić, 2010:54). Projekti Europskih kulturnih ruta se bazira na tome da razvija putovanja prema utvrđenim itinererima koji trebaju proći kroz dvije ili više zemalja ili regija, a teme na temelju kojih su organizirani mogu biti povijesne, umjetničke ili društvene vezano uz samu Europu (Androić, Horjan, Klarić, Nevidal, 2012: 58).

Kulturna ruta Rimskih careva proteže se kroz dijelove Hrvatske, Srbije, Bugarske, Rumunjske i Mađarske. Destinacije u Hrvatskoj koje te ruta obuhvaća su Brijuni, Solin, Split, Zadar, Vid, Nin, Varaždinske toplice i po najnovijem Sisak. Ova ruta nastala je po uzoru na 33 Europske kulturne rute. Ona spaja rutu kulturne i prirodne baštine kao i gastronomske atrakcije vezane za doba Rima i njegovu kulturu.

Cilj projekta je unapređenje konkurentnosti turističkih destinacija animiranjem malih poduzetnika, unaprjeđenje kvalitete usluga te promocija kulturnih atrakcija. Ova ruta dobila je certifikat Vijeća Europe i europskog instituta kulturnih ruta čime se potiče kulturni i arheološki turizam ovih područja. Ruta je duga 3,5 tisuća kilometara. Obuhvaća 20 lokaliteta iz doba Rimskog Carstva, a promovira se u okviru europskog instituta kulturnih ruta kao jedna od 33 izabrane rute Vijeća Europe. Ciljevi projekta su gospodarsko osnaživanje destinacije, promocija proizvoda te osnaživanje zapostavljenih turističkih regija. Osim toga, nastoje povezati uključene regije u prepoznatljiv i privlačan turistički proizvod, otvoriti nove putove prema manje poznatim prostorima Europe i osigurati socijalnu, ekonomsku i kulturnu održivost destinacije (Web Centar hrvatske kulture, <https://www.culturenet.hr/default.aspx>, pristupljeno 19.1.2021.). Na rutu, što se tiče Hrvatske, uključene su Varaždinske toplice, Ščitarjevo, Pula i NP Brijuni, Split, Solin, Zadar i Nin, Vid i Sisak, osim toga i vinska područja Iloka i Baranje. Uvala Verige na Brijunima, s kompleksom rimske vile iz prvog stoljeća, ucrtana je na Rutu Rimskih careva. Cijeli je kompleks bio povezan otvorenim i zatvorenim šetnicama koje su se pružale kilometar i pol uz more. Vila je imala dvije cisterne od kojih je sistemom zatvorenih posuda stizala voda s obližnjeg izvora. Stambeni dio bio je bogato ukrašen freskama, mramornim ukrasima i skulpturama te mozaicima koji se i danas čuvaju na otočju. Ljepota ovog lokaliteta na ovaj će se način promovirati kroz razna događanja putem Europskog instituta kulturnih ruta (Istrapedia, <http://istrapedia.hr/hrv/home/>, pristupljeno 19.1.2021.).

Što se tiče Pule, iz doba Rima, danas su očuvani Slavoluk Sergijevaca, Dvojna i Herkulova vrata, dio fizičkog prostora glavnog gradskog trga Foruma na kojem se nalazi Augustov i ostatci Dijaninog hrama, mozaik Kažnjavanje Dirke, Amfiteatar te brojni natpisi, kipovi i drugi predmeti. Pula nije imala oblik klasične rimske kolonije, već oblik paukove mreže, ponajviše zbog brežuljka u središtu grada. U grad se moglo ući kroz 12 gradskih vrata, 7 s morske strane i 5 s kopnene. Najvažnija su bila Zlatna vrata (s unutarnje strane su se gotovo naslanjala na Slavoluk Sergijevaca), te vrata kod Gradske knjižnice i čitaonice koja su se u srednjem vijeku nazivala San Giovanni. Na točno pola ulice koja je povezivala ta dvojna vrata nalazio se glavni gradski trg Forum. Iza potonjih gradskih vrata bio je početak Flavijevske ceste koja je prolazila pokraj Amfiteatra te povezivala Pulu s Porečom, Trstom i Akvilejom. Antička Pula imala je dva teatra. Malo rimsko kazalište unutar gradskih zidina, čiji ostatci još uvijek postoje u podnožju Kaštela, te Veliko rimsko kazalište s pozicijom izvan grada, čiji se ostatci nalaze na Monte Zaru. U Amfiteatru su se održavale borbe gladijatora, međusobno ili protiv divljih zvijeri (Ibid, <http://istrapedia.hr/hrv/home/>, pristupljeno 19.1.2021.).

3.4.5. Arheološki muzej Istre

Arheološki muzej Istre je javna ustanova državnog značaja, koja obavlja zakonsku muzejsku djelatnost od interesa za Republiku Hrvatsku na području Istarske županije i Primorsko-goranske županija. Muzej djeluje kao matična ustanova arheološkim zbirka koje su dio fundusa ostalih muzejskih i kulturnih ustanova na području Istarske i Primorsko-goranske županije (Strateški plan Arheološkog muzeja Istre za 2018.-2020., 2017;8).

Muzej je utemeljen 7. siječnja 1902. odlukom Gradskog vijeća Pule kao Gradski muzej starina. 1921. odlukom Ministarstva prosvjete Italije postaje Regionalni arheološki muzej, a 1947. odlukom Ministarstva prosvjete NR Hrvatske mijenja naziv u Arheološki muzej Istre. Veliki broj nekretnina u kojima se odvija muzejska djelatnost Arheološkog muzeja Istre su spomenici kulture najviše kategorije te su dužni poslovati u skladu sa Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara i ostalim podzakonskim aktima koji se odnose na različite vrste baštine u Arheološkom muzeju Istre. Muzejska djelatnost obuhvaća:

- sakupljanje, čuvanje i istraživanje civilizacijskih i arheoloških dobara kao dijela općeljudske baštine njegovu stručne i znanstvenu obradu i sistematizaciju u zbirke;
- trajnu zaštitu muzejske građe, muzejske dokumentacije, muzejskih lokaliteta i nalazišta;
- neposredno i posredno predočavanje javnosti muzejske građe putem stalnih i povremenih izložbi;
- objavljivanje podataka i spoznaja o muzejskog građi i dokumentaciji putem arheoloških i drugih stručnih, znanstvenih i drugih obavijesnih sredstava.

Stvaranje muzejske zbirke u Puli počinje prikupljanjem kamenih spomenika u Augustovu hramu tijekom prve polovine 19. st. Otkriće kamenih, keramičkih i metalnih predmeta u Nezakciju bilo je osnova za utemeljenje Muzeja starina, odnosno Gradskog muzeja. Muzej je kroz vrijeme, zbog proširenja zbirke, često mijenjao sjedišta. Sustavnim radom i uz velike napore, nakon restitucije dijela arheološke građe iz Italije 1961., postupno je uređena muzejska zgrada i izgrađena didaktičko-vizualna koncepcija cjelokupnog reprezentativnog muzejskog fundusa. Godine 1968. otvoren je preuređeni lapidarij u prizemnim prostorijama i hodnicima muzeja, a 1973. otvorene su izložbene dvorane prapovijesti na 1. katu i antičke, kasnoantičke i srednjovjekovne izložbe na 2. katu muzejske zgrade (Ibid., 2017;9)

U tom je stalnom postavu pažljivim odabirom arheoloških predmeta prikazan razvoj materijalne kulture na prostoru Istre od prapovijesti preko razdoblja rimske vladavine, kasno antičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja do razdoblja feudalizacije poluotoka. Taj stalni postav je zatvoren 2014. godine, a u tijeku je adaptacija i dogradnja zgrade muzeja, u kojoj se po završetku obnove planira novi stalni postav. Arheološki muzej Istre danas je ustrojen na:

- Arheološki odjel (Prapovijesna, Antička, Srednjovjekovna, Novovjekovna zbirka i Zbirka podvodne arheologije s Numizmatičkom zbirkom),
- Dokumentacijski odjel,
- Knjižnični odjel,
- Edukacijski odjel i
- Konzervatorsko-restauratorski odjel.

Osim u matičnoj zgradi, muzej ima novootvorene muzejsko-galerijske prostore Sveta Srca i C8, te dislocirane zbirke u pulskom amfiteatru, Augustovom hramu i franjevačkom samostanu te u Nezakciju. Muzej ostvaruje stručne i znanstvene programe od strateškog interesa za Republiku Hrvatsku, te zajedno s drugim muzejskim i srodnim ustanovama, uspostavlja muzejsku infrastrukturu od interesa za cjelokupan muzejski sastav i jedinstven stručni pristup obavljanju muzejske djelatnosti (Ibid., 2017;9.-10.). Arheološki muzej Istre aktivno doprinosi razvoju Republike Hrvatske, s naglaskom na gospodarsko korištenje baštine, kao i na održivi razvoj koji podrazumijeva kulturu kao dinamični pokretač gospodarstva. Osim toga, važan je element turističke ponude Republike Hrvatske, budući da je bogatstvo kulturne i prirodne baštine jedan od glavnih razloga dolaska turista na ovu destinaciju. Postoji pet općih ciljeva muzeja:

1. Provođenje radova na adaptaciji i dogradnji zgrade Arheološkog muzeja Istra, Amfiteatra i Malog Rimskog Kazališta;
2. uvođenje poboljšanja u upravljanju, aktivnije uključivanje zaposlenika u procese odlučivanja sukladno tome i distribucije odgovornosti i poboljšanje transparentnosti poslovanja;
3. preuzimanje povijesnih spomenika od grada Pule, te njihovih konzervacija;
4. završetak arheoloških istraživanja, planiranje Arheološkog parka Nezakcij, planiranje prostora za skrb i prezentaciju podmorske baštine i unapređenje kulturnih zbivanja u Puli;
5. razvoj muzejsko-galerijske djelatnosti (Ibid., 2017: 10.-11.).

3.4.6. Eksperimentalna arheologija

Mogućnost interakcije između predmeta/spomenika i posjetitelja je minimalna. Na razne način nastoji se minimizirati njihov izravan kontakt – alarmi, čuvari, staklo. Ljudi su 'osuđeni' biti tihi promatrači pasivnih ostataka dinamičke prošlosti. Jedan od načina ostvarivanja neposrednog kontakta između arheologije, arheoloških predmeta i paleotehnologija s jedne, te posjetitelja s druge strane je kroz eksperimentalnu arheologiju.

Izraz eksperimentalni nosi više konotacija. Sugerira nešto privremeno, nešto što se testira. Eksperimentalna arheologija objašnjena kao znanost, definira se kao imitacija kojom se može upravljati odnosno kao eksperiment za preslikavanje prošlih pojava kako bi se mogle generirati i testirati hipoteze za pružanje ili poboljšanje analogije za arheološku interpretaciju. Prvi puta su je upotrijebili skandinavski arheolozi početkom 19. st. koji su bio zainteresirani za objašnjavanje obrazaca ljudskog ponašanja u arheološkim zapisima. Jedan od njih, Sven Nilsson, usporedio je skandinavski kameni alat sa svjetskim etnografskim primjercima kako bi identificirao kako su bili korišteni. On ih je eksperimentalno preslikao kako bi nadopuno etnografiju. Eksperimentalna arheologija je važan element za stjecanje novih spoznaja o ljudskoj prošlosti, metoda testiranja naših ideja o prošlim vremenima putem eksperimentiranja. Ispitivanjem i interpretiranjem niza arheoloških problema, cilj te grane arheologije je postizanje boljeg razumijevanja ljudskog ponašanja i unapređivanje znanja o zajednicama na čijim je temeljima građena naša kultura (Busutill, 2008/2009;60). Eksperimentalna arheologija može se definirati kao grana arheologije koja teži interpretiranju materijalne kulture, tehnologije i načina življenja u prošlosti strukturiranim, znanstvenim eksperimentiranjem. Kao što je u radu već navedeno, pojavila se u 19. st., ali ubrzo zamire do ponovnog javljanja 60-ih godina 20. st., kada doživljava ogroman razvoj i otvara potpuno nove pravce proučavanja arheološkog materijala i same arheologije (Komšo, Bilić Vrana, 2018;2).

Tijekom 80-ih u Americi dolazi do opadanja, dok se u Europi nastavlja razvijati i rasti. Izuzetno je važan spoj eksperimentalne arheologije i turizma, te popularizacija arheologije i same prošlosti među najširim slojevima društva, primjerice, otvaranjem velikog niza arheološko-edukacijskih parkova širom svijeta, gdje ne samo znanstvenici već i obični ljudi postaju aktivni u reinterpretaciji prošlosti. Prvi arheološki parkovi u kojima se na zanimljiv i edukativan način prezentira oživljena prošlost javljaju se krajem 19. st., a pravi parkovi kakve danas poznajemo, utemeljeni su na sprezi znanstvene spoznaje i komercijalne eksploatacije tijekom 60-ih godina 20. st. Jedan od prvih i najdugovječnijih je centar za eksperimentalnu arheologiju Lejre u Danskoj, osnovan 1964. Ovi arheološki parkovi funkcioniraju na razne načine, a jako su

zanimljivi oni u kojima znanstvenici i studenti žive načinom života davne prošlosti. Tu se ponovno oživljava prošlost, grade se nastambe, uzgajaju se specijalne vrste domaćih životinja i biljaka, hrana se priprema i konzumira na način kako su je jeli razni prapovijesni i povijesni ljudi i narodi. U tim parkovima posjetitelji mogu vidjeti, ali i sami sve to isprobati, opipati, omirisati čari drevnih vremena. Tako eksperimentalna arheologija postaje svojevrsni živi muzej, u kojem nema fizičke granice između arheologije s jedne i posjetitelja s druge strane. Kod nas se eksperimentalna arheologija javlja sporadično, u međusobno nepovezanim radovima nekoliko znanstvenika. Zanimljiv je rad radionice za eksperimentalnu arheologiju koja se održava u sklopu Znanstveno-istraživačkog centra mladih u Višnjanu, u sklopu koje se objavljuju različite aktivnosti uz obradu litike, produkciju keramike, tradicionalno poljodjelstvo u sklopu kojeg se . uzgajaju drevne, danas većinom zanemarene kulture. (Ibid., 2018;3).

3.4.6.1. Živi muzej – eksperimentalna arheologija Umag

Izuzetno je značajan rad Muzeja grada Umaga, koji je kroz projekt Sepomaia Viva održao dva međunarodna stručna skupa pod nazivom Živi muzej – eksperimentalna arheologija te je tiskao zbornik radova s prvog skupa. Organizacija stručnog skupa ima svoje mjesto u približavanju moderne hrvatske arheologije i muzejske djelatnosti širim europskim tijekovima. Naime, iako su ovakvi projekti odavno poznati i priznati u Europi, ovaj Skup bio je prvo stručno okupljanje na tu temu kod nas. Europska iskustva nesumnjivo govore u prilog iznimnom poboljšanju kulturne ponude. Cilj skupa bio je skrenuti pažnju na uređivanje Arheološkog parka Sepomaja-Katoro koji bi se osmislio kao vrhunska turistička destinacija u Istri. Program događanja sadržavao je razne programe poput i scene, poput antičkog logora, muzejskog trgovišta, učenja zanata (klesarstvo, freskoslikarstvo, mozaik), druženje djece s gladijatorima, izvedbe antičkih plesova, i dr. (Muzej grada Umaga, http://www.mgu-mcu.hr/hrv/index.asp?p=s_viva&sp=m_skup, pristupljeno 22.1.2021.).

3.4.6.2. Vrli stari svijet

Vrli stari svijet projekt je koji je prerastao u eksperimentalnu arheološku radionicu pod nazivom Paleo team. Projekt je nastao 2002. zajedničkim angažmanom Arheološkog muzeja Istre u Puli i Etnografskog muzeja Istre u Pazinu, a autori projekta su Darko Komšo i Robert Bilić Vrana. Projekt se bavi promicanjem i popularizacijom eksperimentalne arheologije u Hrvatskoj, integracijom arheologije i turizma te kritičkim, znanstveno utemeljenim testiranjem arheoloških teorija i ideja u svrhu bolje interpretacije i razumijevanja arheoloških predmeta (Arheološki muzej, 2011;558.).

Prva javna prezentacija arheološke radionice, pod nazivom Vrli stari svijet – zaboravljene tehnologije održana je u Povijesnom muzeju Istre u Puli krajem 2004. Nakon prvog predstavljanja javnosti, nastavilo se s prezentacijama i radionicama u Hrvatskoj (Kanfanar, Rovinjsko selo, Umag, Višnjan, Peroj, Banjole) i u Sloveniji te popularizacijom eksperimentalne arheologije kroz brojne članke u dnevnim novinama. Održala su se i tri znanstvena predavanja posvećena eksperimentalnoj arheologiji. Tijekom proteklog razdoblja izveden je niz eksperimenata koji su razjasnili određene probleme kod interpretacije arheoloških predmeta te pridonijeli boljem razumijevanju određenih paleontologija (paljenje vatre, izrada lukova i strelica, izrada prirodnih ljepila, obrada tetiva, smola i životinjskih crijeva, izrada i pečenje keramike, i sl.). Korištenjem i čuvanjem vatre čovjek je ovladao još tijekom donjeg paleolitika, a paljenjem vatre od najkasnijih razlika između čovjeka i ostatka životinjskog svijeta. Vatra je ljudima bila od neprocjenjive važnosti; na njoj se pripremala hrana, davala je toplina noću te je štitila od divljih zvijeri. Proučavanje i rekonstrukcija procesa dobivanja vatre izuzetno su važni za razumijevanje najranijeg ljudskog razvoja, stoga su u proteklom razdoblju u sklopu projekta obavljani brojni eksperimenti vezani uz njeno dobivanje. Iako postoje razni načini dobivanja vatre, mogu se izdvojiti dva glavna principa; trenje i udaranje (Ibid., 2011;574.).

Projektom je ukazano kako je čovjek mogao koristiti vatru za pripremu hrane te kako je mogao izraditi raznovrsne alatke za obradu ulovljenih životinja, kao i načini lovljenja životinja. Istraživanjem i prikazivanjem ovakvih događaja eksperimentalna arheologija postaje svojevrsni živi muzej, u kojem nema fizičke granice između arheologije s jedne i posjetitelja s druge strane (Ibid., 2011;574.).

3.4.7. Virtualna arheologija

Pojam virtualna arheologija prvi je upotrijebio Paul Reilly, istraživački znanstvenik i predvodnik koncepta virtualne arheologije, krajem 80-ih i početkom 90-ih godina kao odgovor na prvo razdoblje osobnih računala i prvi val digitalnih tehnologija koje su bile dostupne arheolozima na terenu. Označavao je načine na koje se nove računalne tehnologije mogu iskoristiti da bi se postigli novi oblici dokumentiranja i interpretacija arheoloških materijala i procesa. Pojam je zamišljen kao općeniti koncept i provokacija koja je trebala potaknuti znanstvenike da istražuju uzajamno djelovanje digitalnih i konvencionalnih arheoloških metoda (Zadar Top City, <https://www.zadartopcity.hr/kultura/virtualna-arheologija-nove-tehnologije-za-prezentaciju-vrijedne-bastine>, pristupljeno 23.1.2021.).

Dvadeset godina nakon velikog procvata VR-a u muzejima, njihov je odnos još uvijek teško definirati. Sve se češće koristi, ali nepravilno i površno s obzirom da transformacija u muzeologiji i muzeografiji 20. st. nije u potpunosti prožela sektor. Posjetitelji obično nisu zadovoljni svojim posjetom arheološkom lokalitetu jer ne uspiju pronaći informacije koje bi im pomogle shvatiti što su posjetili odnosno nisu u stanju zamisliti kako su arheološki ostatci koje su posjetili povezani s antičkim urbanim krajolikom (Bernardini, Delogu, 2012;354.). Danas, digitalno dokumentiranje i virtualne rekonstrukcije temeljni su dio svakog arheološkog istraživanja. Ubrzavaju rad na terenu i otvaraju nove mogućnosti očuvanja i prezentacije arheoloških nalazišta. Najjasniji primjer korištenja suvremenih tehnologija jesu muzeji koji na svakodnevnoj bazi koriste tehnologije poput inovativnih i kreativnih pregleda sadržaja putem raznih digitalnih platformi, mobilnih aplikacija, alata i drugih tehnoloških inovacija. Dobar primjer prakse na svjetskoj razini je projekt VirtualArch. U projektu sudjeluje deset partnera iz osam zemalja. Projektne aktivnosti usmjerene su na održivo korištenje i zaštitu manje vidljivih ili nevidljivih arheoloških nalazišta kroz uvođenje inovativnih pristupa, alata i metoda koji podupiru kako prezentaciju tako i zaštitu arheološke baštine.

Ovaj heterogeni pristup očituje se i u raznolikosti tzv. pilot nalazišta koja su karakterizirana različitim kulturama, okolinom, utjecajima i izazovima. Sva nalazišta sadrže jedinstvene nalaze, koji pružaju svojevrsna uvid u prošlost i stoga su od međunarodnog značaja. Predmetna nalazišta odnose se na prapovijesne rudnike soli u Austriji, visoravni u Češkoj, srednjovjekovnu luku u Poljskoj, srednjovjekovni grad Nitra u Slovačkoj, prapovijesne sojenice u Sloveniji, srednjovjekovne rudnike u Civezzanu u Italiji i potopljenu luku u Sukošnu nedaleko od Zadra (Zadar Top City, <https://www.zadartopcity.hr/kultura/virtualna-arheologija-nove-tehnologije-za-prezentaciju-vrijedne-bastine>, pristupljeno 23.1.2021.). Istra kao zasebna turistička

destinacija svake godine privlači sve veći broj posjetitelja. Ono zbog čega turisti dolaze je kvalitetna turistička ponuda obogaćena sadržajima za sve vrste turista. Prema postignutim rezultatima, upravo je Istra regija koja prednjači sa turističkom aktivnosti u Hrvatskoj. Uvažavajući činjenicu da je zbog aktualne epidemiološke situacije znatno otežano putovati i posjećivati kulturne i druge turističke sadržaje te sa željom da se turistička ponuda dodatno prilagodi novim tehnologijama i trendovima, mnoge destinacije u Istri mogu se sada posjetiti virtualno. Unatoč tome, potrebno je konstantno unaprjeđivati sadržaje i ići u korak sa najnovijim trendovima. Tako bi Istra mogla poraditi na sadržajima za mlađu populaciju. Regija obiluje kulturnim spomenicima i mjestima koja privlače posjetitelje zainteresirane za povijest. No, gledajući mlađu populaciju, koja je odgajana i odrasla uz moderne tehnologije, ovakvi sadržaji za njih ne predstavljaju potpuno zadovoljstvo, stoga bi bilo dobro proširiti i unaprijediti projekte kao što su VR ture i slično.

3.4.7.1. Pula virtual experience

Nova turistička ponuda realizirana je uz podršku Turističke zajednice Grada Pule. Uz kupnju VR naočala, preuzima se i aplikacija s interneta na vlastiti pametni telefon. Korisnik može sam ili uz stručno vodstvo licenciranog turističkog vodiča vidjeti točno kako je Pula izgledala nekada, u doba antike sa svim detaljima, povijesnim i arhitektonskim rješenjima i okolišem. Ovo je svojevrsna revolucija u digitalnom doživljaju grada. Mjesta s kojih se promatra Pula (viewpoints) nalaze se na sljedećim lokacijama: dva kod Slavoluka Sergijevaca, dva na Forumu i tri kod Arene. Ovo je svojevrsna revolucija u digitalnom doživljaju grada, na proizvodu su radili vrhunski stručnjaci kako bi virtualnu šetnju učinili što autentičnijom, te da su reakcije korisnika odlične. VR ture mogu se bukirati putem interneta, te kupiti u uredu u sklopu Dolija Oil Shop na adresi Narodni Trg 3, Pula. Za Pula VR Experience Self-guided Tour treba izdvojiti 190 kuna (26 eura) po osobi, dok Pula VR Experience Guided Tour košta 360 kuna (49 eura) po osobi. Self-Guided Tours dostupne su tijekom cijele godine, a ture s vodičem svakog ponedjeljka, srijede i petka, a polazak je iz ureda u 9:00h (Pula info, <https://www.pulainfo.hr/hr/where/pula-virtual-reality-experience-virtualna-tura-prosecite-rimskom-pulom>, pristupljeno 18. siječnja 2021.).

3.4.7.2. Virtualna šetnja Dvigradom i parkom istarskog vola

Dvigrad se nalazi pokraj Kanfanara na jednom od najvećih suženja te prirodne prepreke, pokraj sadašnjeg vijadukta Limska draga na Istarskom ipsilonu. Taj je dio još u prapovijesti, posebno zbog blizine vode i plodnih polja, prepoznat kao pogodno mjesto za osnivanje naselja. Grad svoje ime nosi po prema kaštelu koji se nalazio na susjednom jugozapadnom brdu zvanom Parentino. Kaštel je sagrađen u rimskom razdoblju te je služio kao sjeverna obrambena točka pulskog agera, to dokazuju i tragovi antičkog puta koji je od Pule vodio prema unutrašnjosti Istre. Dvigrad nije srušen vojnom silom, ni poharan požarom ili potresom, pa posjetitelji mogu vidjeti kako je nekada izgledao stari istarski gradić s približno 1 000 stanovnika. Opasan je s dvostrukim obrambenim zidinama koje su povezane trima gradskim vratima. U sklopu unutrašnjih zidova nalaze se tri kule koje su u sadašnjem obliku izgrađene u 14. st. U zidinama se nalaze ostatci dvjestotinjak zgrada. To je izduženi ovalni gradić čije se urbano tkivo može podijeliti u pet različitih cjelina. O prošlosti Dvigrada postoje brojne legende, a najpoznatija je ona o zakopanom blagu Henrya Morgana koji se borio protiv Španjolac, ali je u jednom trenutku razljutio Engleze koji su ga htjeli uhvatiti. Skrio se u Limski zaljev i s posadom i blagom nastavio bježati prema Dvigradu gdje je i zakopao svoje blago (Građevinar, 2010;744.).

S ciljem dodatne promocije turističke ponude, ali i omogućavanja domaćim i stranim posjetiteljima da se čim kvalitetnije upoznaju s atrakcijskim sadržajima Kanfanara, Općina Kanfanar i Turistička zajednica Općine Kanfanar u suradnji s tvrtkom digitalnih medija Virtualno360 realizirale su projekt izrade virtualnih šetnji ruševinama Dvigrada i Parkom istarskog vola. Šetnje Dvigradom i Parkom istarskog vola navigiraju se strelicama na slikovnom prikazu, a ovim virtualnim turama može se pristupiti pretraživanjem navedenih lokacija u Google tražilici, odnosno putem Google Street View-a. Virtualna šetnja Dvigradom omogućuje razgled Dvigrada u 360° od glavnog gradskog ulaza do trga bazilike svete Sofije, kao i obližnju lokaciju s panoramskim pogledom na Limsku dragu, penjalište Dvigrad i Stijenu svetog Anđela. Šetnja Parkom istarskog vola također omogućuje razgled cijeloga parka, odnosno glavni ulaz, kamene stupove sa zanimljivostima o Jakovlji i istarskom govedu, metalne statue s prikazima rasta istarskog goveda, odmorišno-informativnu zonu s trtojem te kopama sijena i slame, kao i područje oko nekadašnje javne vage (Glas Istre, <https://www.glasistre.hr/crna-kronika/provedena-prometna-akcija-cak-37-vozaca-koristilo-nepropisno-mobitel-692797>, pristupljeno 19. siječnja 2021.

3.4.8. Interpretacijski centri

3.4.8.1. Kuća fresaka

Kuća istarskih fresaka, osim galerijskog ima i rezidencijalni prostor, a otvorena je u suradnji sa Slovenijom zahvaljujući programu prekogranične suradnje Europske unije Revitas II. Riječ je o rekonstrukciji i prenamjeni zgrade stare škole u Draguču, čemu je prethodila međunarodna likovna kolonija, radionica o zidnom slikarstvu i međunarodni znanstveni skup. Partneri projekta su grad Kopar, Istarska županija, Turistička zajednica Istarske županije, gradovi Buzet i Vodnjan te općine Izola i Piran (Ministarstvo kulture i medija, <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/otvorena-kuca-fresaka-u-dragucu/12242>, pristupljeno 17.2.2021.).

Procjenjuje se da je na maloj površini istarskog poluotoka sačuvano oko 150 lokaliteta sa zidnim slikama koje su nastajale od antičkog razdoblja pa sve do 20. stoljeća, a taj se broj povećava sa svakim novim istraživanjem arheoloških lokaliteta ili obnavljanjem crkvenih građevina jer se uvijek pronade neki novi primjerak zidnog slikarstva i u svjetovnim građevinama i u crkvama. Zajednički interes svih potpisnika Sporazuma je još jače povezivanje kulture i turizma, razvijanje i profesionalizacija kulturnog turizma je promocija i održivost kulturnih znamenitosti Istarske županije. Cilj projekta je razvijati turizam koji nije ovisan isključivo o ljetnim mjesecima te o istarskom priobalju te koji omogućuju ulazak na nova tržišta i stvara nove motive dolaska gostiju. Namjera projektnih partnera je da Kuća fresaka u Draguču djeluje kao Centar za freske koji se vodi kao zaseban odjel pri Povijesnom i pomorskom muzeju Istre u Puli. Ona će samim time postati centar za istraživanje, zaštitu i prezentaciju zidnih slika na području cijele Istre, kao digitalna baza podataka o svim zidnim slikama, i ostalim umjetninama i spomenicima kulture vezane za lokalitete sa zidnim slikama te kao logistička podrška stručnjacima i znanstvenicima (Hrturizam, <https://hrturizam.hr/prica-oko-kuca-fresaka-u-dragucu-ide-dalje/>, pristupljeno 17.2.2021.).

U prizemlju Kuće uređen je turistički info-punkt i mala galerija, na prvom katu opremljena je polivalentna dvorana sa 60-ak sjedala koja je prilagođena potrebama stručnih i znanstvenih skupova i ostalih sadržaja prema potrebama općine, dok je na posljednjem katu uređen stambeni i radni prostor za znanstvenike i stručnjake koji se bave zidnim slikarstvom. Uz prikupljanje dokumentacije, aktivnosti Centra obuhvaćaju izradu digitalne baze podataka o istarskoj pokretnoj i nepokretnoj kulturnoj baštini te organizaciju predavanja na temu zidnog slikarstva i restauracije i konzervacije istarske kulturne baštine, i dr. (Povijesni i pomorski muzej Istre, <http://www.ppmi.hr/hr/lokacije/kuca-fresaka-u-dragucu/o-nama/>, pristupljeno 17.2.2021.).

4. CASE STUDY; ArchaeoCulTour – Arheološki krajolik u održivom razvoju kulturnog turizma Općine Vrsar

U ovom poglavlju predstaviti će se projekt ArchaeoCulTour. Poglavlje se sastoji od potpoglavlja u kojem će biti analizirana Općina Vrsar i njezina arheološka baština, zatim ciljevi projekta te lokaliteti koji će biti obuhvaćeni ovim projektom.

4.1. Općina Vrsar

Područje općine Vrsar naseljeno je bilo još od najranije povijesti te kroz sva prapovijesna i povijesna razdoblja do danas. Vrsar se oblikovao kao jedno od najvažnijih središta istarskog turizma, a iako su na ovom području poznata mnogobrojna arheološka nalazišta, najveći dio lokaliteta prepoznat je prilikom površinskih pregleda terena i komunalnih ili infrastrukturnih radova. Na području Općine Vrsar je jedna od najvećih povijesnih šuma, Kontija, kojom je u ranom novom vijeku Mletačka Republika upravljala kao državnim dobrom jer je ona bila važan izvor drva za brodogradnju. Najpoznatiji arheološki lokalitet u vrsarskoj luci je ranokršćanski lokalitet koji je napušten oko 6.-7. st. 2007. godine otkriven je niz pećina i pripećaka u kobroncima Limskog kanala; tri ispod šume Kontija, četiri ispod sela Kloštar, dvije blizu vrsarskog aerodroma (Filozofski fakultet u Puli, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour#>, pristupljeno 16.6.2021.).

Kako se povećavao broj stanovnika i kako se društvo raslojavljalo, u kasnijim povijesnim razdobljima glavni oblik naseljavanja postaju gradine, utvrđena naselja na vrhovima brežuljaka. U Istri postoji oko 240 sigurnih i oko 200 mogućih gradina. Na području Općine Vrsar postoji veliki broj gradina, ali nijedna nije istražena. Ostaci rustičnih vila mogu se pronaći duž zapadne obale Općine Vrsar, no nijedna nije istražena. Do sada su provedena podvodna istraživanja duž vrsarskog priobalja, a pokazala su postojanje ostataka brodoloma i raspršenih nalaza arheološkog materijala na više mjesta. Ranosrednjovjekovni lokaliteti su ruševine samostanskog kompleksa sv. Mihovila nad Limom u Kloštru te romanička jednobrodna crkva iz 11. st. (Ibid, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour#>, pristupljeno 16.6.2021.) Stanje istraženosti arheološke topografije na području Općine Vrsar uglavnom je zadovoljavajuće, međutim svakako postoji još prostor za dopune i poboljšanja, pogotovo ima li se u vidu da se radi o području na kojem prevladava turističko gospodarstvo kao izvor prihoda pojedinaca i zajednice,

4.1.1. Arheološka baština Općine Vrsar

Kulturna Baština Općine Vrsar ogleda se prvenstveno kao posljedica bogate povijesti vrsarskog kraja. Još od prethistorijskih vremena na tom su se području izmjenjivale vojske i vladari, stvaratelji i barbari, a na području Općine nalazi se nekoliko registriranih kulturnih dobara koji će biti prikazani u sljedećoj tablici.

KULTURNO DOBRO	LOKALITET
Arheološki lokalitet (antika), rimska Ocisterna, villa rustica	Gradina Monte Ricco
Arheološki lokalitet (antika/srednji vijek), višeslojno nalazište	Parcela Sv. Marije u luci
Hidroarheološki lokalitet	Akvatorij: vrsarska luka – otočić sv. Juraj
Hidroarheološki lokalitet (20. st.), američki bombarder iz II. svjetskog rata	Podmorje
Graditeljski sklop: stancija i park skulptura D. Džamonje	Zaselak Valkanela S od mjesta
Kapelica Sv. Jurja (romanika)	Otičić Sv. Juraj ispred luke
Crkva Sv. Marije od mora (romanika)	Obala M. Tita, u luci
Crkva Sv. Mihovila i crkva BDM uz nekadašnji benediktinski samostan	Kloštar
Gradina, žarna nekropola	Limski kanal

Tablica 2. Kulturna dobra Općine Vrsar (Izvor: Strategija razvoja Općin Vrsar za razdoblje 2009-2014.)

Materijalna kulturna baština manifestira se kroz urbanu cjelinu starog Vrsara te mnoštvo crkava koje jasno ukazuju na religijsko opredjeljenje stanovništva tijekom povijesti. Unutar prostora nekadašnjih gradskih zidina još uvijek se jasno vide obrisi starog Vrsara – uske i vijugave ulice i mali trgovi s primjercima objekata i baroka, te kaštel, odnosno utvrđena palača koja je nekad predstavljala ljetnu rezidenciju porečkih biskupa. Glavna gradska vrata te stara romanička vrata jasno ukazuju na nekadašnje ulaze u utvrđeni Vrsar. Antičko rimska arheološka zona proteže se od Funtane na sjeveru pa do Limskog kanala na jugu. Pronađeni ostatci rimskih seoskih vila, različitih privatnih i javnih građevina te groblja jasno ukazuju na relevantnost vrsarskog

područja još u doba antike. Napušteni kamenolomi svjedoci su prošlih vremena i kvalitete vrsarskog kamena koji je bio izuzetno cijenjen na području Italije. Danas je najpoznatiji kamenolom Montraker koji ima kulturno edukativni karakter (Strategija razvoja Općine Vrsar 2009.-2014.)

4.1.2. Turistički kapaciteti i turistički dolasci Općine Vrsar

Turizam je najznačajniji sektor Općine Vrsar, a Maistra je dominantni dionik sa 9 od 12 smještajnih objekata koji ostvaruju 85 % ukupnih noćenja. U sljedećoj tablici prikazat će se komercijalni smještaj u Općini Vrsar.

Objekt	Kategorija	# postelja
Kamp Valkanela	2*	5.400
Kamp Orsera	3*	1.704
Marina Vrsar	3*	200
Hotel Vista	3*	80
Apartmani Riva	3*	148
Turističko naselje Bevedere	4*	1.064
Kamp Porto Sole	3*	2.400
Hotel Pineta	3*	258
Turističko naselje Petalon	4*	363
Kamp Koversada	3*	5.000
Vile Koversada	2*	464
Apartmani Koversada	4*	484

Tablica 3. Komercijalni smještaj u Općini Vrsar (Izvor: Horwath HTL (2015.) Strategija razvoja Općine Vrsar za razdoblje 2015.-2020., Vukovar)

Iz prikazane tablice može se vidjeti da je 87% smještajnih kapaciteta Općine Vrsar u kategoriji 2* i 3*. Među smještajnim kapacitetima dominiraju kampovi s relativno malim udjelom hotela kao smještajnih jedinica najviše kategorije. U tom smislu, u budućnosti se javlja nužnost ulaganja u povećanje broja i kvalitete hotelskih smještajnih jedinica te povećanje kvalitete postojećih smještajnih jedinica u turističkim naseljima te kampovima kao prepoznatljivim obilježjima Općine Vrsar. Vrsar se nalazi u Top 10 destinacija Hrvatske prema kamping turističkom prometu, na četvrtom mjestu, s ukupno 444 404 noćenja i 52 830 turističkih dolazaka.

U sljedećoj tablici prikazat će se statistički podatci dolazaka i noćenja turista u Općini Vrsar za 2018. i 2019. godinu.

Dolasci		Noćenja	
2018.	2019.	2018.	2019.
223 054	218 887	1 606 131	1 589 671

Tablica 4. Broj noćenja i dolazaka u Općini Vrsar za 2018. i 2019. godinu (Izvor: Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, pristupljeno 26.7.2021.)

Iz tablice se može zaključiti da je Općina Vrsar 2018. i 2019. imala pozamašan broj dolazaka i noćenja turista te da je usmjerena prema turističkom razvoju, za kojeg još svakako ima potencijala. Što se tiče podataka za 2020., prema podacima sustava eVisitor na području TZ-e Vrsar ostvareno je 87 193 dolazaka (61 % manje nego u 2019.) te 715 576 noćenja (56 % manje nego u 2019.).

4.2. O projektu

U projektu je predstavljeno 8 ciljeva;

1. OSNOVNI CILJ: analizirati arheološki krajolik u svrhu integracije u održivi razvoj kulturnog turizma Općine Vrsar.
2. IDENTIFIKACIJA: identificirati arheološku baštinu na području Općine Vrsar gdje se očekuje prepoznavanje novih, do sada nepoznatih nalazišta s mogućim potencijalom za turističku prezentaciju.
3. IZRADA GIS BAZE PODATAKA: na način da se objedine podatci o arheološkoj baštini na području Općine Vrsar. Očekivani rezultat je izrada sveobuhvatne baze podataka s nalazištima i nalazima na otvorenome, pećinskim i podvodnim nalazištima.
4. ISTRAŽIVANJE: probnim sondiranjem podataka o arheološkoj baštini na području Vrsara dobivenih iz dosadašnjih površinskih pregleda terena. Ono što se očekuje od istraživanja je da će se izraditi sveobuhvatna baza podataka s nalazištima i nalazima na otvorenome, pećinskim i podvodnim nalazištima.
5. VALORIZACIJA: jedan od ciljeva je i valorizirati odnosno utvrditi kvalitetu — arheološkog zapisa. Bit će dokumentirano trenutno stanje baštine i definirani povijesni procesi koji su imali utjecaja na fizičko stanje baštine. Kao rezultat vidjet će se utvrđivanje tipova i razloga nastanka promjena u prostoru, kao i način njegovog širenja kroz duži vremenski period, a s ciljem budućeg prikladnog upravljanja.
6. OČUVANJE: pod ovim se misli na očuvanje arheološke baštine i krajolika na način da se primjene rezultati utvrđivanja formiranja nalazišta i postdepozicijskih procesa kao što su stupanj erozije, stabilnost tla i sedimenta što će biti primjenjivo u izradi sustava kontinuiranog monitoringa arheološke baštine i krajolika Općine Vrsar sa svrhom održavanja i očuvanja baštine.
7. ISTRAŽIVANJE TRŽIŠTA I STRUKE: ovaj cilj odradit će se putem valorizacije kulturne baštine u funkciji gospodarskog razvoja. Očekuje se da će rezultati pokazati koji su najprikladniji načini predstavljanja kulturne baštine Vrsara, što će vjerojarno povećati njezinu atraktivnost i unaprijediti kulturnu baštinu.
8. PREZENTACIJA, DISEMINACIJA, POPULARIZACIJA; obaviti će se zbog povećanja vidljivosti i proširenja važnosti arheoloških nalazišta u lokalnoj zajednici, a sa svrhom poticanja gospodarskog korištenja arheološke baštine uz odgovarajuću zaštitu (Filozofski fakultet u Puli, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour#>, pristupljeno 17.6.2021.)

Područje Vrsara pogodno je za cjelovitu analizu kulturnog krajolika svih arheoloških razdoblja i različitih vrsta nalazišta. U isto vrijeme istraživat će se nekoliko arheoloških nalazišta iz istog razdoblja što će doprinijeti boljem razumijevanju kronologije i boljem razumijevanju tumačenja aktivnosti ljudskih zajednica i njihovog utjecaja na krajolik. S obzirom da se radi o interdisciplinarnom pristupu projektu svi novo prikupljeni podatci o arheološkoj baštini općine Vrsar bit će obrađeni u okviru GIS platformi te spojeni s već postojećim podacima dostupnim iz literature. Na području Općine Vrsar djeluje velika turistička tvrtka – Maistra d.d. koja ima nekoliko smještajnih jedinica i uz to da je u Vrsaru popularan i privatni smještaj, ovo područje pogodno je i u kontekstu razvoja kulturnog turizma. Kulturni turizam i baština kao predmet interesa mogu biti privlačni razlog dolaska i boravka turista u predsezoni i posezoni (Filozofski fakultet u Puli, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour#>, pristupljeno 19.6.2021.).

4.3. Nalazišta

Sondiranjem i sustavnim površinskom pregledom, na području Općine Vrsar pronađeni su brpnčanodobni arheološki nalazi koji uključuju gradinska naselja i tulum te antičke arheološke lokalitete, odnosno rimske rustikalne vile. Pet ključnih lokaliteta su kompleks rimske rustikalne vile Monte Ricco, antički kamenelom Biškopovi vrhi, gradinsko naselje Mukaba, samostan sv. Mihovila u Kloštru te tulum Milovići. Navedeno lokaliteti planiraju se povezati kulturnim itinererom te primjenom inovativnih modela valorizacije arheološke baštine i razvojem arheoloških parkova, predstaviti široj javnosti. U ovom dijelu rada predstaviti će se navedena nalazišta.

4.3.1. Prapovijesni tulum Milovići

2018. godine tijekom terenskog pregleda na vrhu brežuljka Milovići otkrivena je kamena gomila prekrivena gustom travom i djelomice niskim raslinjem. Kamena gomila jasno je vidljiva na osjenčanom modelu terena iz 2017.g., a spominje se i u literaturi gdje je definirana kao tumul. 2019. godine tijekom istraživanja otkrivene su dvije grobnice od kamenih škrla, Grob 1 i Grob 2, a uz njih Grob 3 – među niskim suhozidom u kojem je sudeći po broju drugih kostiju bilo ukopano više osoba. Tulum je djelomice uništen, a u istraženom kvadrantu B1 prokopan je do matične stijene te je ovdje vjerojatno uništen grob. U Grobu 3 pronađeno je mnogo ljudskih kostiju te dio lubanje. Od nalaza unutar grobova pronađeno je tek nekoliko malih ulomaka keramičkog posuđa te mala jantarna perla s rupicom u Grobu 1. Od ostalih predmeta pronađena je kamena kuglica te okrhak od rožnjaka (Filozofski fakultet u Puli, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour/nalazista>, pristupljeno 18.7.2021.)

4.3.2. Pećina na Limskom kanalu

2018. godine na površini špilje pronađeni su arheološki nalazi koji su pokazivali da se pećina koristila u prapovijesnom razdoblju; ustanovljeno je nekoliko ulomaka keramičkih posuda za koje se tada nije moglo odrediti točno vrijeme nastanka, a pronađeno je i nekoliko školjaka. Pećina se nalazi na sjevernim padinama Limskog zaljeva u Općini Vrsar. Ulaz se otvara u šumi te je tunelastog, uskog oblika. Nakon ulaza slijedi dvorana u kojoj je otvorena probna sonda koja zauzima skoro kompletan prostor dvorane. Arheološkim istraživanjima utvrđeni su prapovijesni kulturni slojevi koji se mogu smjestiti u bakreno i brončano doba prema fakturi, karakteristikama keramičkih ulomaka i motiva ukrašavanja. Slojevi bi mogli pripadati pleistocenu (Filozofski fakultet u Puli, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour/nalazista>, pristupljeno 18.7.2021.)

4.4.2. LiDAR – rimska centruacija

2018. godine tehnikom LiDAR pregledane su i dokumentirane različite strukture. Strukture koje se najjasnije ističu su ostatci rimske podjele zemljišta zbog svog pravilnog, linearnog oblika. Neke se nalaze na glavnim osima rimskog kasta, ali je utvrđeno i mnogo paralelnih zidova koji ne odstupaju od glavne podjele zemljišta. Na zapadnoj strani struktura zatvara pravi kut s jednom od glavnih osi centurijacije koja se također na ovom mjestu prekida te nema vidljivih ostataka do sljedeće jedinice. Ovo je jedina lokacija na kojoj se može primijetiti pravilni ugao rimske podjele zemljišta. U iskopnom polju prvo se odstranio recentni humus koji je nastao raspadanjem organskog materijala nakon što je zid već bio srušen, a nakon toga se utvrdila stvarna širina zida. U ruševini zida nije pronađen pokretni arheološki materijal, dok su u drugim slojevima ispod pronađeni brojni sitni ulomci keramike koja nije iz rimskog perioda, već je starijeg datuma. Većina ulomaka keramike je istog tipa: grube fature, debelih stjenki smeđe boje te višebojnog presjeka i vjerojatno se mogu datirati u brončano doba (Ibid., <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour/nalazista>, pristupljeno 18.7.2021.).

4.4.3. LiDAR – novootkrivena gradina Glavica

Lokacija je prvi puta posjećena 2018. godine u siječnju. Nalazište je smješteno sjeverozapadno od mjesta Kloštar, na uzvisini. Pronađeno je nekoliko ulomaka keramike koji bi mogli biti istovjetni onima pronađenim istražujući ostatke centurijacije. Testni iskop postavljen je u unutrašnjosti gradine uz očišćeni dio bedema. Na središnjem dijelu platoa uočila se matična stijena te je zbog toga zaključeno da postoji mogućnost da je uz bedeme bolje očuvana stratigrafija. Sloj 3 činila je crvenkastosmeđa zemlja u kojoj je pronađeno dosta ulomaka brončano dobnе keramike. Škrape su bile napunjene malo tamnijom zemljom u kojoj se nalazila

najveća koncentracija keramičkog materijala. Pronađena je i jedna noga tronošca s rupom, tipičnog za brončano doba (Ibid., <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour/nalazista>, pristupljeno 21.7.2021.).

4.4.4. Prapovijesno nalazište Mukaba

Gradina Mukaba nalazi se na vrhu brda Moncalvo na nadmorskoj visini od 115 metara s koje se pruža pogled na otvoreno more na zapadu i gotovo čitav Lirski kanal. Sa zapadne strane brda nalazi se rimsko nalazište nazvano Finida. Gradinu okružuju ruševine dvaju kamenih bedema, a na ovom prostoru nalaze se i dvije velike kamene gomile te treća na najsjevernijem dijelu u neposrednoj blizini. Sjeverozapadnom dijelu platoa relativno je lako prići te je tamo stratigrafija dobro očuvana. Prilikom istraživanja pronađeni su mnogobrojni ostatci keramike; ulomci dvaju plitkih zdjela što će naposljetku omogućiti rekonstrukciju čitavih posuda. Pronađeni su i ulomci s dodanom trakom ukrašenom otiscima prsta, aplikama kružića i obrnutog slova U. Osim brojne keramike, za koju je preliminarnom analizom utvrđeno da pripada srednje brončanom dobu, otkriveni su brojni nalazi životinjskih kostiju (Ibid., <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour/nalazista>, pristupljeno 21.7.2021.).

Slika 8. Prapovijesno nalazište Mukaba (Izvor: Filozofski fakultet u Puli, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour/nalazista>, pristupljeno 21.7.2021.)

4.5. Vrsar kao destinacija turizma posebnih interesa

U ovom potpoglavlju definirat će se pojam turizma posebnih interesa, analizirat će se povijesna arheološka baština općine Vrsar, njezini turistički kapaciteti te će se Vrsar predstaviti kao destinacija turizma posebnih interesa.

4.5.1. Turizam posebnih interesa

Turizam posebnih oblika za cilj ima razvrstavanje turističkih vrsta kao suprotnost masovnom turizmu. Ako je masovni turizam koncept razvoja turizma u kojem turist kao pojedinac nije prepoznat u turizmu posebnih interesa on to jest, pa i više od toga. Najvažnija karakteristika turizma posebnih interesa je postavljanje turista u fokus istraživanja i oblikovanja ponude i turističkih proizvoda. U takvom profiliranom turizmu, turist postaje osnovni subjekt prepoznat po imenu i prezimenu (Luković T., 2008;7).

Važno obilježje selektivnih turističkih vrsta je disperzija, odnosno diversifikacija ponude i turističkih proizvoda. U tom procesu realizira se zadovoljenje potreba turista, poticanje razvoja novih potreba i rađanje novih proizvoda. Strateški razvoj proizvoda u ponudi selektivnih turističkih vrsta odvija se veoma dinamički. Turistički proizvodi relativno su kratkoga vijeka, a strateška orijentacija menadžmenta turističkih proizvoda. Selektivne turističke vrste potiču regionalni koncept razvoja turizma, koji zamjenjuje prethodni koncept planskog makro upravljanja. Država sve dinamičniji prihvaća svoju novu ulogu u globalnom razvoju. Ona postaje servis razvoja, partner, kontrolor i koordinator, ali prije svega ima obvezu postaviti razvojnu logistiku i razvoj poduprijeti adekvatnom infrastrukturom. Regionalni koncept makro strateškog razvoja postaje globalni europski koncept razvoja. Da bi se obuhvatila cjelina problematike razvrstavanja, potrebno je definirati četiri osnovna kriterija razvrstavanja posebnih oblika turističkih vrsta:

1. dodatna potražnje inicira dodatnu ponudu,
2. kao selektivna turistička vrsta je tržišno globalno prepoznatljiva,
3. u strukturi troška turista je troškovno dominantna i
4. dovoljno masovna da bi bila važna statistici (Ibid., 2008;7-9).

Za pojavu nove selektivne vrste potrebna je pojava neke dodatne potražnje, koju treba razlikovati od već postojeće. Takva nova potražnja još uvijek je nepoznata tržištu potražnje i ona inicira razvoj dodatne ponude, koja oblikuje nove turističke proizvode na turističkom tržištu. Uvjet tržišne globalne prepoznatljivosti, što je drugi kriterij selektivnosti, odnosi se na transparentno objavljivanje i pojavljivanje na tržištu, u smislu zadovoljenja nekog novog

ljudskog motiva i potrebe. Treći kriterij, dominantnost u strukturi troškova, odnosi se na osobnu, dnevnu, turističku potrošnju, koja treba potvrditi selektivnost. Struktura takve potrošnje, potaknuta različitim motivima, treba biti na strani selektivne vrste koju želimo selektirati. Kriterij dovoljne masovnosti neke selektivne vrste, postavljen je kao osnovni uvjet društvene prepoznatljivosti i interesa. Turizam je fenomen masovnih kretanja ljudi u cilju odmora i rekreacije, ali kriterij masovnosti ima karakter društvene prepoznatljivosti (Ibid., 8-10).

4.5.2. Vrsar – destinacija turizma posebnih interesa

26. travnja 2021. održana je panel rasprava na kojoj su sudjelovali studenti prediplomskog i diplomskog studija Kultura i turizam, a kojoj je tema bila *Vrsar kao destinacija turizma posebnih interesa – Projekt ArcheoCulTour*, na kojem su predstavnici partnerskih institucija prezentirali rezultate trogodišnjih projektnih istraživanja te su predstavili Vrsar kao destinaciju turizma posebnih interesa. Gostujući predavači bili su arheologinja dr.sc. Katarina Gerometta iz Centra za interdisciplinarna arheološka istraživanja krajolika, predstavnici TZ Općine Vrsar, izv.prof.dr.sc. Kristina Afrić Rakitovac i doc.dr.sc. Nataša Urošević te Sandra Bravar, predstavica Maistre (Kulturizam, <https://cooltourists.blogspot.com/>, pristupljeno 25.7.2021.). Direktorica TZ Općine Vrsar Natalija Vugrinec i stručnjakinja za EU projekte Tea Štifanić predstavile su razvoj Općine Vrsar kao destinacije turizma posebnih interesa. Uvodno su navele ključne turističke pokazatelje na području TZ Općine Vrsar s posebnim naglaskom na prošlogodišnje rezultate. Kao što je već navedeno prije u seminaru, glavna emitivna tržišta i dalje su Njemačka, Slovenija, Austrija i Italija, najveći rezultat ostvarile su kuće za odmor i kampovi, a prosječna duljina boravka je 7-8 dana.

Predstavljeni su i ključni turistički proizvodi Vrsara, pod tim se misli na sport i rekreaciju, manifestacije, kulturu, sunce i more, nautiku i gastronomiju. U cilju valorizacije kulturno-povijesne baštine Općine Vrsar, ove godine kreirat će se nekoliko kulturnih itinetera koji će povezati ključne kulturne atrakcije. Uz itinerere kulturno-povijesnih znamenitosti i itinerer Kiparske škole Montraker, planira se i ranije spomenuti arheološki itinerer. U sklopu ovog projekta, izv.prof.dr.sc. Kristina Afrić Rakitovac, doc.dr.sc. Nataša Urošević i dpc.dr.sc. Nikola Vojnović od 2018. provode istraživanja stavova ključnih dionika o održivoj turističkoj valorizaciji arheološke baštine Općine Vrsar. Cilj istraživanja bio je analizirati kako je pandemijska situacija utjecala na stavove i preferencije ključnih dionika tijekom 2020. godine. Pandemijska situacija je dovela do toga da ključni dionici razmisle o održivosti aktualnog modela turizma, a istraživanje je pokazalo da su se promijenile i želje posjetitelja, posebno u smislu sigurnosti i

valoriziranja aktivnosti na otvorenom. Vrsar ima brojne mogućnosti razvoja održivih alternativa masovnom turizmu. Iz istraživanja se može zaključiti kako su posjetitelji Vrsara pretežito starije životne dobi, visoko obrazovni turisti, koji borave u kampovima ili hotelima. Kao glavni motiv dolaska turisti i dalje navode prirodna obilježja i atraktivnosti te obilježja kulturne baštine. Turistima je jako bitno i pitanje sigurnosti i blizine destinacije. Prema istraživanju, postoji zanimanje za arheološku baštinu Vrsara, a kao najzanimljiviji oblik turisti navode kulturne rute, arheološke parkove, interpretacijske centre, interaktivne radionice i interpretacijske šetnje. Budući razvoj turizma treba biti usmjeren na održivu valorizaciju lokalnih kulturnih i prirodnih resursa u cilju stvaranja inovativnih turističkih proizvoda.

Vrsar kao destinacija turizma posebnih interesa, uključujući kulturni i arheološki turizam svakako ima jako veliki potencijal, a vrlo je važno da je taj potencijal prepoznat. Kulturni i arheološki turizam posebni su oblici turizma koji svakako mogu produžiti turističku sezonu te potaknuti održiv razvoj turizma. Na kraju panela gošće su zaključile da se arheološka istraživanja nastavljaju te da se na predstavljenim lokalitetima uređuju arheološke rute i parkovi te mreža interpretacijskih sadržaja.

ZAKLJUČAK

Arheološki lokaliteti i arheološki turizam u zadnje vrijeme postaje sve važniji faktor za stjecanje prednosti i ostvarivanje različitih ekonomskih, ali i socijalnih ciljeva za mnogo turističkih destinacija. Iako i dalje nedovoljno, arheološki lokaliteti imaju sve važnije mjesto u suvremenom turističkom proizvodu i postaju sve bitniji faktor kod izbora turističke destinacije. Ponudu treba prvenstveno dobro urediti za prezentiranje i prije svega je zaštititi.

Valorizacijom arheološke baštine kroz različite modele, koji su navedeni u radu, stvara se prilika za korištenjem arheološkog nasljeđa u funkciji razvitka turizma, a time i gospodarskog i ekonomskog razvoja. Arheološka baština važan je dio kulture određene destinacije te upotpunjuje turističku ponudu, dok turizam s druge strane osigurava sredstva za održivi razvoj, očuvanje i njezinu zaštitu. Iako se turizam i arheološka baština nadopunjuju, pretjerana turistiifikacija arheoloških lokaliteta može dovesti uništavanja lokaliteta. Valorizacijom arheološke baštine i uključivanjem iste kroz različite modele valorizacije trebao bi se utvrditi stvarni potencijal njezinog korištenja kroz turizam.

Značenje arheološke baštine prepoznato je u kontekstu formiranja identiteta lokalnih zajednica, a samim time i osnaživanja konkurentske prednosti destinacija. Istra, kao turistička regija, ima veliki potencijal za razvoj arheološkog turizma zbog mnogobrojnih arheoloških lokaliteta koji se mogu pronaći na ovom području. Organizacije zadužene za ovakav tip baštine trebale bi jačati svijest o njezinoj važnosti te poticati na njezino očuvanje i održivi razvoj.

LITERATURA

a) Knjige:

1. Androić, M., Horjan, G., Klarić, V., Nevidal, R. (2012. *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*; Priručnik, MINT RH, Zagreb
2. Begović V., Schrunk I. (2006.) *Brijuni – prošlost, graditeljstvo, kulturna baština, Golden marketing*, Zagreb
3. Bernhard H., Mihovilić K., Teržan B. (2015.) *Monkodonja: istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre*, Arheološki muzej Istre, Pula
4. D.A.Jelinčić (2010.) *Abeceda kulturnog turizma*, Meandarmedia, Zagreb
5. Dvegrajci (1998.) *Kanfanar i kanfanarština*, Udruga za očuvanje i promociju naslijeđa – Dvegrajci, Kanfanar
6. Girardi-Jurkić V. (2009.) *Arheologija i umjetnost Istre*, Arheološki muzej Istre, Pula, 1986.Gnirs A., *Arheološki tekstovi*, Čakavski sabor, Pula
7. Heart Of Istria, Istarski arheološki parkovi; Put bogova, ROTOFFSET
8. Gračanin H., Nikolić-Jakus Z., Grgin b., Štefanec N. i dr. (2012.) *Povijest grada Zagreba od prehistorije do 1918.*, Novi Liber, Zagreb
9. Institut za turizam (2020.); Tomas istraživanje; *Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj*, Zagreb
10. Jelinčić D. A. (2009.) *Kulturni u arheološki turizam*, u knj. Mihelić, Sanjin (2009.) *Arheologija i turizam*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb
11. Mihelić S. (2011.) *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, Arheološki muzej Zagreb
12. Ministarstvo turizma (2016.) *Top 20 arheoloških destinacija*, Denona d. o. o., Zagreb
13. Mihovilić K. (1996.) *Nezakcij: nalaz grobnice 1981. godine*, Arheološki muzej Istre, Pula
14. Sokol V. (2011.) *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Golden marketing- Tehnička knjiga Zagreb
15. Težak-Gregl T. (2011.) *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Leykam international, Zagreb

b) Članci

1. Bernardini A., Delogu C. (2012.) *Living the Past: Augmented Reality and Archeology*, International Conference on Multimedia and Expo Workshops, Rim (Dostupno na: [file:///C:/Users/cindr/Downloads/Living the Past Augmented Reality and Archeology.pdf](file:///C:/Users/cindr/Downloads/Living%20the%20Past%20Augmented%20Reality%20and%20Archeology.pdf), pristupljeno 23.1.2021.)
2. Busuttil C. (2008./2009.) *Experimental Archaeology*, Malta Archaeological Review, Malta
3. Comer D., Willems W.H.J., Gottfried C., Sanchez Hidalgo S. (2011.) *Tourism and Archaeological Heritage. Driver to development or Destruction?*, Pariz
4. Girardi-Jurkić V., *Arheološka spomenička baština u urbanim cjelinama i pejzažnom prostoru Istre*, *Histria antiqua* : časopis Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju = journal of International Research Centre for Archeology, .
5. Guimaraes Martins G., Anjos A. F., i dr. (2017.) *Archeological geritage managment and tourism development: actions and proposals*, Brazil
6. ICOMOS, *Charter for the protection and managment od the archaeological heritage*, 1990., Lausanne
7. Katić L. (1955.) *Solin od VII do XX stoljeća*, Prilozi povijest umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 9 No. 1, Solin. Dostupno na: <https://hrcaksrce.hr/> (pristupljeno 22. 1. 2021.)
8. Martinko J. (2012.) *Radionica – Metoda interaktivnog učenja i poučavanja odraslih*, Andragonški glasnik, Vol. 16. Br. 2., Vukovar
9. Luković T. (2008.) *Selektivni turizam, hir, ili znanstveno istraživačka potreba*, časopis *Acta turistica*, Zagreb. Dostupno na <https://hrcaksrce.hr/> (pristupljeno 22. 7. 2021.)
10. Regan K., Nadilo B. (2010.) *Crkveno graditeljstvo – Stare crkve Istočno i Sjeverno od Linskog kanala*, Časopis Građevinar, Zagreb
11. Meštrović N. (2016.) *Zaštita kulturnih dobara*,
12. Ndoro W. (2018.) *Conservation and Managment of Archaeological Heritage Resources*, Cape Town
13. Rukavina M., Obad Šćitaroci M. (2015.) *Upravljanje arheološkim nasljeđem*, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Zagreb
14. Šegavić Čulig I. (2005.) *Oživljena povijest (living history) kao metoda interpretacije baštine*, *Informatica museologica*, Vol. 36 No. 3-4, Karlovac. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/> (pristupljeno 22. 1. 2021.)

c) Internetske stranice

1. Arheološki muzej u Zagrebu, <http://www.amz.hr/>, pristupljeno 20.10.2020.
2. Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, pristupljeno 26.7.2021.
3. Gradski muzej Vinkovci, <https://muzejvk.hr/>, pristupljeno 22.1.2021.
4. Glas Istre; Virtualna šetnja ruševinama Dvigrada i Parkom istarskog vola, <https://www.glasistre.hr/crna-kronika/provedena-prometna-akcija-cak-37-vozaca-koristilo-nepropisno-mobitel-692797>, pristupljeno 19. siječnja 2021.
5. Hrturizam, <https://hrturizam.hr/prica-oko-kuca-fresaka-u-dragucu-ide-dalje/>, pristupljeno 17.2.2021.
6. COMOS, <https://www.icomos.org/en>, pristupljeno 15.06.2020
7. Ministarstvo kulture i medija, <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/otvorena-kuca-fresaka-u-dragucu/12242>, pristupljeno 17.2.2021.
8. Muzej grada Umaga, http://www.mgu-mcu.hr/hrv/index.asp?p=s_viva&sp=m_skup, pristupljeno 22.1.2021..
9. NP Brijuni, <https://www.np-brijuni.hr/>, pristupljeno 1.8.2021
10. Pennsylvania Historical & Museum Commission, <http://www.phmc.state.pa.us/portal/communities/archaeology/resources/value-archaeology.html>, pristupljeno 28.6.2021.
11. Povijesni i pomorski muzej Istre, <http://www.ppmi.hr/hr/lokacije/kuca-fresaka-u-dragucu/o-nama/>, pristupljeno 17.2.2021.).
12. Zadar Top City, <https://www.zadartopcity.hr/kultura/virtualna-arheologija-nove-tehnologije-za-prezentaciju-vrijedne-bastine>, pristupljeno 23.1.2021..

d) Ostalo:

1. Grad Pula (2017), *Strategija razvoj ubranog područja Pula*, Pula
2. : Horwath HTL (2015.) Master plan Istarske županije 2015.-2025., Poreč
3. Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine RH za razdoblje 2011.-2015.
4. Ministarstvo turizma Republike Hrvatske (2013) *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020.godine*, Zagreb
Narodne novine, Zakon o ratifikaciji Europske konvencije o zaštiti arheološke baštine (revidirana) iz 1992.), Zagreb
5. Institut za turizam (2015.) *Akcijski plan razvoja kulturnog turizma*, Zagreb

6. Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo turizma (2003.) *Strategija razvoja kulturnog turizma*, Zagreb

POPIS PRILOGA

a) slike:

1. Slika 1. Upravljanje arheološkim nasljeđem (Izvor: Rukavina, Šćitaroci, 2015; 112)
2. Slika 2. Dvigrad (Izvor: Istrapedia, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/674/dvigrad>, pristupljeno 14.07.2021.)
3. Slika 3. Nalazište na Brijunima (Izvor: Nacionalni park Brijuni, <https://www.np-brijuni.hr/hr/>, pristupljeno 14.7.2021.)
4. Slika 4. Arheološki park Vižula (Izvor: Istria Culture, <https://www.istria-culture.com/>, pristupljeno 14.7.2021.)
5. Slika 5. Monkodonja (Izvor: Rovinje, <https://rovinj.com.hr/monkodonja/>, pristupljeno 14.7.2021.)
6. Slika 6. Romualdova pećina (Izvor: Natura Histrica, <http://www.natura-histrica.hr/>, pristupljeno 1.2.2021.)
7. Slika 7. Špilja Mramornica (Izvor: Općina Brtonigla, <https://www.brtonigla-verteneglio.hr/>, pristupljeno 14.7.2021.)
8. Slika 8. Prapovijesno nalazište Mukaba (Izvor: Filozofski fakultet u Puli, <https://ffpu.unipu.hr/cirla/projekti/archaeocultour/nalazista>, pristupljeno 21.7.2021.)

b) tablice:

1. Tablica 1. Motivi dolaska turista u Hrvatsku (Izvor: Institut za turizam; Tomas istraživanje; *Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj*, Zagreb, 2020., str. 9.)
2. Tablica 2. Kulturna dobra Općine Vrsar (Izvor: Strategija razvoja Općin Vrsar za razdoblje 2009-2014.)
3. Tablica 3. Komercijalni smještaj u Općini Vrsar (Izvor: Horwath HTL (2015.) *Strategija razvoja Općine Vrsar za razdoblje 2015.-2020.*, Vukovar)
4. Tablica 4. Broj noćenja i dolazaka u Općini Vrsar za 2018. i 2019. godinu (Izvor: Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>, pristupljeno 26.7.2021.)

SAŽETAK

Krajnji cilj moderne suvremene arheologije nije samo opisivanje i proučavanje predmeta nego iscrpno i sveobuhvatno proučavanje tj. promjene koje su se dogodile u posljednjih nekoliko milijuna godina. Milijuni turista diljem svijeta putuju na odabrana mjesta zbog monumentalne spomeničke baštine.

Razvoj turizma koji uključuje arheološku baštinu zahtijeva uključenost stanovništva, poticanje na edukativne radnje za valorizaciju lokalne baštine te također njezino sudjelovanje u razvoju programa za upravljanje kulturnom baštinom. Arheološki turizam u Hrvatskoj predstavlja važan segment koji je nedovoljno razvijen i valoriziran, a potencijalno je iznimno kvalitetan, zanimljiv, važan i atraktivan resurs. Arheološki lokaliteti određene destinacije dio su njezine kulture. Zbog izuzetno povoljnog geografskog položaja Istarska županija danas je najrazvijenija turistička regija Republike Hrvatske. Glavni dio ovog rada analizira modele valorizacije arheološke baštine Istre, što je ujedno i naziv rada. Analiza će biti prikazana kroz arheološke parkove i nacionalni park, pećinske arheološke lokalitete, kulturne rute, arheološki muzej Istre, eksperimentalnu i virtualnu arheologiju te interpretacijske centre. Turističkom valorizacijom arheološke baštine određene destinacije imaju priliku ostvariti jedinstvenu konkurentsku prednost na tržištu te privući određeni dio gostiju.

Istra, kao turistička regija, obiluje brojnim arheološkim lokalitetima koji se nedovoljno valoriziraju kroz njezinu turističku ponudu. Stvaranjem novih proizvoda i pravilnom valorizacijom Istra ima veliki potencijal za razvojem arheološkog turizma.

KLJUČNE RIJEČI: arheologija, arheološki turizam, spomenička baština, valorizacija, kultura, turistička ponuda, arheološki lokaliteti

SUMMARY

The ultimate goal of modern contemporary archeology is not just to describe and study objects but a comprehensive and comprehensive study i.e. the changes that have taken place in the last few million years. Millions of tourists around the world travel to selected places because of the monumental heritage.

The development of tourism that includes archaeological heritage requires the involvement of the population, encouragement of educational activities for the valorization of local heritage and also its participation in the development of cultural heritage management programs. Archaeological tourism in Croatia is an important segment that is underdeveloped and valorized, and is potentially an extremely high quality, interesting, important and attractive resource. The archaeological sites of a particular destination are part of its culture. Due to its extremely favorable geographical position, Istria County is today the most developed tourist region of the Republic of Croatia. The main part of this paper analyzes the models of valorization of the archaeological heritage of Istria, which is also the title of the paper. The analysis will be presented through archeological parks and national park, cave archeological sites, cultural routes, archeological museum of Istria, experimental and virtual archeology and interpretation centers. By tourist valorization of the archaeological heritage, certain destinations have the opportunity to achieve a unique competitive advantage in the market and attract a certain number of guests.

Istria, as a tourist region, abounds in numerous archaeological sites that are insufficiently valorized through its tourist offer. By creating new products and proper valorization, Istria has great potential for the development of archaeological tourism.

KEY WORDS: archeology, archeological tourism, monumental heritage, valorization, culture, tourist offer, archeological sites